Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Magistratura Mərkəzi

Əlyazma hüququnda

Kamalzadə Təbriz Fehruz oğlu

“Neft strategiyası və xarici investisiyaların milli inkişaf strategiyasında rolu”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM – 060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma: Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələri

Elmi rəhbər:	**Magistr proqramının rəhbəri:**
i.e.d.,prof.R.T.Həsənov	**i.e.n., dos. F.Ə. Rəhimli**

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ş.H. Hacıyev

Bakı - 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ………………………………………………………...………………..3

FƏSİL I. XARİCİ I İNVESTİSİYALAR VƏ ONLARIN ÖLKƏNİN SOSİAL-İOTİSADİ İNKİŞAFINDA ROLU

1.1. Xarici investisiyalar və investisiya layihələrinin iqtisadi mahiyyəti...**..6**
1.2.Xarici investisiyaların həyata keçirilməsinin səmərəliliyi..13

FƏSİL II. AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASI : FORMALAŞMASI VƏ YENİ MƏRHƏLƏDƏ İNKİŞAFI

2.1. "Əsrin müqaviləsi" və ölkədə ilkin xarici investisiya portfelinin yaradılması..29
2.2. Azərbaycanın neft-qaz ixrac boru kəmərləri və dünya bazarına eneryidaşıyıcıların çıxarılması strategiyası...36

FƏSİL III. AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ENERJİ STRATEGİYASININ VƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN ARTAN ROLU

3.1. Ölkənin neft sənayesinin iqtisadi inkişafının idarə edilməsi strategiyası..**.40**
3.2. Azərbaycanın yeni transregional qaz layihələri və onların milli inkişaf strategiyasında rolu..46

3.3. Dünya Bankının Azərbaycanda həyata keçirdiyi investisiya strategiyası...56

NƏTİCƏ…………………………………………………………….........69

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT…………………………......................72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. XX əsrin sonlarında Ümumilli liderimiz cənab Heydər Əliyev tərəfindən işlənib hazırlanan və hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olan cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla həyata keçirilmiş "Yeni neft strategiyası" Azərbaycanın qədim neft-qaz ölkəsi kimi şöhrətini özünə qaytararaq, dövlətimizin innovativ, davamlı iqtisadi inkişafına təkan verdi. Azərbaycanın dinamik inkişaf edən, güclü iqtisadiyyata və nüfuzlu ölkəyə çevrilməsində müstəsna rol oynayan bu strateji kurs müstəqilliyin möhkəmləndirilməsinə, iqtisadi-siyasi qüdrətinin və beynəlxalq birliyə inteqrasiyasının və əhalinin daim yüksələn sosial rifahının təminatıdır.

Azərbaycanın neft strategiyasının yeni mərhələdə inkişafı ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunmasında, milli inkişaf strayegiyasının reallaşmasında aparıcı rol oynayır. Son illər ərzində istehsal infrastrukturuna yatırılan investisiya, tanınmış beynəlxalq neft şirkətləri ilə səmərəli əməkdaşlıq, yeni neft-qaz ixrac marşrutlarının yaradılması və yeni bazarlara çıxış əldə olunması nəticəsində ölkəmiz öz milli strateji inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoymuş və artıq xaricdə investisiya layihələrinin reallaşdırılmasını müvəffəqiyyətlə idarə edir.

Ölkənin artan enerji potensialının gerçəkləşdirilməsi istiqamətində diversifikasiya və çoxvariantlılıq prinsiplərə əsaslanaraq ölkəmiz yeni transregional layihələri həyata keçirir, ölkəyə yeni xarici investisiya axımına şərait yaradır. Yalnız 2016-cı ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına 8 mlrd. dollarlıq xarici investisiyalar cəlb olunub.

Bütün bunlar göstərir ki, magistr dissertasiyasının "Neft strategiyası və xarici investisiyaların milli inkişaf strategiyasında rolu" mövzusu günün prioritet məsələlərindən birinə həsr olduğu üçün **aktualdır.**

Tədqiqatın məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasında ölkəmizin yeni mərhələdə neft siyasətinin uğurla inkişafını, ölkəyə əlavə xarici investisiyalarının cəlb edilməsini təhlil etməklə bu amillərin

ölkənin mövqeyinin güclənməsində artan rolunu ğöstərməklə müəyyən praktiki təkliflər verməkdən ibarətdir.

Bu məqsədə çatmaq niyyəti ilə dissertasiyada aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və baxılmışdır:

- Xarici investisiyalar və onların ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu araşdırılmışdır;
- Neft strategiyasının reallaşdırılması əsasında ölkədə xarici investisiya portfelinin yaradılması göstərilmişdir;
- Azərbaycanın neft sənayesi iqtisadiyatının inkişafının idarə edilməsi strategiyası tədqiq olunmuşdur;
- Azərbaycanın yeni transregional layihələri və onların milli inkişaf strategiyasında rolu və əhəmiyyəti təhlil olunmuşdur.

Tədqiqatın predmeti və obyekti. Tədqiqatın obyekti ölkənin milli inkişaf strategiyası və onu formalaşdıran amillər, predmetini isə strategiyanın inkişafında Azərbaycanın yeni neft strategiyasının, bunun əsasında ölkəyə əlavə xarici investisiyaların yatırılmasının rolu və əhəmiyyətini ğöstərməsi təşkil edir.

Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticədəm və istifadə olunmuş ədəbiyatdan ibarətdir.

Girişdə dissertasiya işi mövzusunun ümumi aktualığı, vəzifələri, obyekti və predmeti, informasiyanın mənbəyi, tədqiqat elminin yeniliyi və praktiki əhəmiyyəti göstərilmişdir.

Dissertasiya işinin **birinci fəslində** xarici investisiyalar və investisiya layihələrinin iqtisadi mahiyyəti, xarici investisiyaların həyata keçirilməsinin səmərəliliyi geniş təhlil olunur.

İşin **ikinci fəslində** Azərbaycanın neft strategiyasının formalaşması və yeni mərhələdə inkişafı, ölkədə ilkin xarici investisiya portfelinin yaradılması, investisiya layihələrində ölkəmizin iştirakı məsələləri tədqiq olunur.

Dissertasiya işinin **üçüncü fəslində** Azərbaycanın neft sənayesi iqtisadiyatının inkişafının idarə edilməsi strategiyası, ölkəmizin yeni

transregional əhəmiyətli qaz layihələri və onların milli inkişafında rolları tədqiq olunaraq yoxlanılıb.

Tədqiqat informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statsitika Komitəsindən, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin, Dünya Bankının illik hesabatlarından, monoqrafiyadan , jurnallardan və "internet" şəbəkəsinin informasiya məlumatlarından ibarətdir.

Tədqiqatın elmi yenilikləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- Açıq iqtisadiyyat modelini tətbiq edən ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında xarici investisiyaların rolu, həyata keçirilməsinin səmərəliliyi geniş tədqiq edilmiş və müvafiq elmi ümumiləşdirmələr göstərilmişdir;
- Yeni neft strategiyasının reallaşdırılması əsasında ölkənin ilkin xarici investisiya portfelinin yaradılması və investisiya layihələrdə ölkəmizin iştirakı göstərilmişdir;
- Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasında yeni transregional qaz layihələri ilə bağlı enerji strategiyanın və xarici investisiyaların artan rolu tədqiq olunmuşdur;

Tədqiqatın praktik önəmi - tədqiqatın nəticələri və göstərilən təkliflər Azərbaycanın milli inkişaf strategiyasında enerji strategiyasının və xarici investisiyaların rolunun artırılması ilə bağlı uyğun dövlət orqanlarında istifadə edilə bilər. Eyni zamanda tədris prosesində ali məktəblərdə "Beynəlxalq investisiyalar" və "Dünya iqtisadiyyatı" kursların tədris edilməsində dissertasiyanın materiallarından istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin **metodoloji əsası** Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasından, Azərbaycanın neft strategiyasına uyğun olaraq imzalanmış rəsmi sənədlərdən, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamlarından, çıxışlarından, Dünya Bankının hesabatları və rəsmi sənədlərindən, yerli və xarici iqtisadçı-alimlərin əsərlərindən, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin, Dövlət Gömrük Komitəsinin və Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin hesabatlarından və məlumatlarından ibarətdir.

FƏSİL I . XARİCİ İNVESTİSİYALAR VƏ ONLARIN ÖLKƏNİN SOSİAL-İQTİSADİ İNKİŞAFINDA ROLU

1.1 Xarici investisiyalar və investisiya layihələrinin iqtisadi mahiyyəti

Qloballaşan dünyada ayrıca götürülmüş hər hansı dövlətin iqtisadi inkişafının təmin edilməsində ən önəmli faktorlardan biri də xarici və daxili investisiyalardır. Xarici mənbələr hesabına yatırılan investisiyalara və onların həcminə ölkədəki biznes mühitinin əlverişliliyi, investorların hüquqlarının qanunvericilik əsasında nə dərəcədə qorunması,yatırılan investisiyaların mənfəət dərəcəsi, bilavasitə təsir göstərir.

Azərbaycanda Respublikasında həyata keçirdiyi “Yeni neft strategiyası” və hazırda qeyri-neft sahələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətin reallaşdırğı tədbirlər nəticəsində maliyyə imkanları ilbəil genişlənir. Bütün bunlar dövlətin ölkəmizdə həyata keçirilən uğurludaxili və xarici investisiya siyasətininhəyata keçirilməsinə imkan yaratmaqdadır.

Azərbaycanın iri daxili və xarici investoru olan Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) müasir çoxşaxəli investisiya fəaliyyəti və strategiyası bilavasitə quruda və dənizdə neft-qaz hasilatı, beynəlxalq neft-qaz müqavilələrində, ixrac boru kəmərlərinin tikilişində iştirakı və ölkədaxili çoxşaxəli fəaliyyəti nəticəsində əldə olunan gəlirləri ilə investisiya portfeli formalaşmışdır.

Azərbaycan RespublikasıDövlət Neft Şirkəti ilə xarici investorlar arasında bağlanmış müqavilələr quruda və Xəzər dənizinin Respublikaya aid olan hissəsində neft və qaz kəşfiyyatı, çıxarılması və hasilatının pay bölgüsünə dair Sazişlərlə bağlı əldə olunan gəlirlər Dövlət Neft Fonduna (ARDNF) daxil olur.

İnvestisiya – gəlir (mənfəət) və ya sosial-iqtisadi fayda götürmək məqsədlə sahibkarlığa, infrastruktur təminatına və başqa fəaliyyət istiqamətlərinin obyektlərinə qoyulan maliyyə vəsaiti, həmçinin maddi və bilik

sərvətlərdir. Belə vəsait və sərvətlər puldan, banka qoyulmuş məqsədli əmanətlərindən, kreditlərdən, səhmlərdən və başqa qiymətli kağızlardan, daşınan və daşınmaz əmlakdan, uyğun şəkildə rəsmiləşdirilmiş elmi-təcrübi və digər intellektual sərvətlərdən ibarətdir. İnvestisiya bir kapital olaraq, ölkə daxili və ya xarici obyektlərə qoyulması, dövlətlərin davamlı innovativ iqtisadi inkişafında müstəsna əhəmiyyət kəsb etməklə bərabər, dünya təsərrüfatının formalaşması və genişləndirilməsi üçün əsas amillərdəndir.[1]

İnvestisiya fəaliyyəti investor tərəfindən həyata keçirilir**. İnvestor** – (ingilis dilində – əmanətçi), investisiya layihəsini həyata keçirmək üçün təşkilatçı, təchizatçı və maliyyələşdirən tərəfdir. İnvestor rolunda dövlət, daxili və xarici hüquqi və fiziki şəxslər və ya bunların birgə qrup ola bilər. Hər bir investorun məqsədi sərf olunan investisiyadan əlavə gəlirinin əldə edilməsi olduğundan, bu fəaliyyətə başlamazdan əvvəl investisiyanın obyekti, təminatı, infrastrukturu, maliyyə xərcləri haqqında ətraflı məlumatlar əldə edib, araşdırır və ilkin olaraq (təxmini) gəliri müəyyənləşdirir.

İnvestisiya prosesində digər iştirakçılar da fəaliyət göstərirlər ki, bunlara sifarişçilər, iş icraçıları, investisiya fəaliyyətinin obyektlərindən istifadə edənlər və habelə mal göndərənlər, xarici hüquqi şəxslər (bank, sığorta və vasitəçi təşkilatlar, investisiya fondları) aiddir. Sifarişçi investorlar və habelə investisiya layihəsini reallaşdırmaq üçün investorlar tərəfindən vəkil edilmiş hər hansı bir fiziki şəxs eyni zamanda hüquqi şəxs ola bilərlər. Sifarişçi investor olmadığı hallarda müəyyən edilmiş müddətə və müqavilədə göstərilmiş səlahiyyət dairəsində o investisiyaya sahib olmaq,
istifadə etmək və sərəncam vermək huququna malik olur.

İnvestisiya fəaliyyəti bir neçə mərhələlər üzrə həyata keçirilir ki, bunlara – **laq** deyilir. (qrafik 1)

[1]Z.Səmədzadə. "Böyük iqtisadi ensiklopediya" B.,2012.

İnvestisiya laqlarının mərhələləri

Qrafik 1.

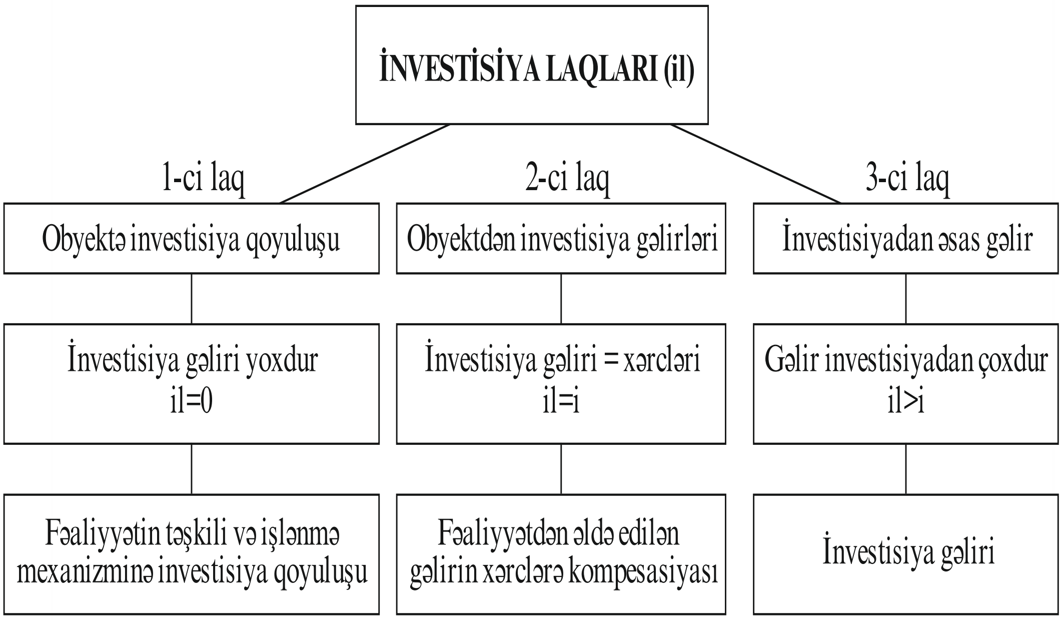

ilk laq – investisiya proseslərinin təşkili, təchizi, işçi kollektivinin yaradılması və s. üçün investor tərəfindən kapital qoyuluşudur. Bu halda investisiya fəaliyyətindən heç bir gəlir götürülmür.

orta laq – fəaliyyət nəticəsində investisiya gəlirləri əldə edilir, lakin bu gəlirlər sərf edilən xərclərə bərabər olur.

son laq – investisiya gəliri əldə olunur.

İnvestisiya fəaliyyəti gəlir əldə etmək üçün investisiya qoyuluşu ilə başlanan bütün işlərinin məcmusudur. Bu fəaliyyət zamanı aşağıdakı prinsiplərə istinad edilir:

qanunilik – fəaliyyətin hüquqi bazasının olması;

konüllülik – fəaliyyət konüllüolduğundan onunla istənilən dövlət, yerli və xarici hüquqi və fiziki şəxs investor kimi məşğul ola bilər;

bərabər hüquqluluq – fəaliyyətin növündən və obyektlərindən asılı olmayaraq, bütün investisiya subyektlərinin hüquqları eynidir.

investisiyanın qorunması – dövlətin və müvafiq beynəlxalq təşkilatların qəbul etdikləri qanunlar və dövlət zəmanəti ilə investisya fəaliyyətini qorumaq.

İnvestisiya fəaliyyətində beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş terminlərdən istifadə olunur ki, bunlara da aşağıdakılar aiddir:

Annunitet- investisiya fəaliyyətindən gəlirlərin vaxtaşırı əldə edilməsidir.

Selinq- daimi investisiya fəaliyyəti ilə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərə deyilir.

Vençur investisiyaları - riski az olan investisiya fəaliyyətidir.

Vençur kapitalı - vençur investisiya fəaliyyətinə qoyulan kapitaldır.

İnvestisiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ölkədə investisiya mühiti yaradılmalıdır.

İnvestisiya fəaliyyətinə başlamaq üçün vacib olan və əvvəlcədən təminatı müəyənləşdirilən investisiya mühitinə aiddir: [1] (qrafik 2)

Qrafik 2

İnvestisiya mühiti

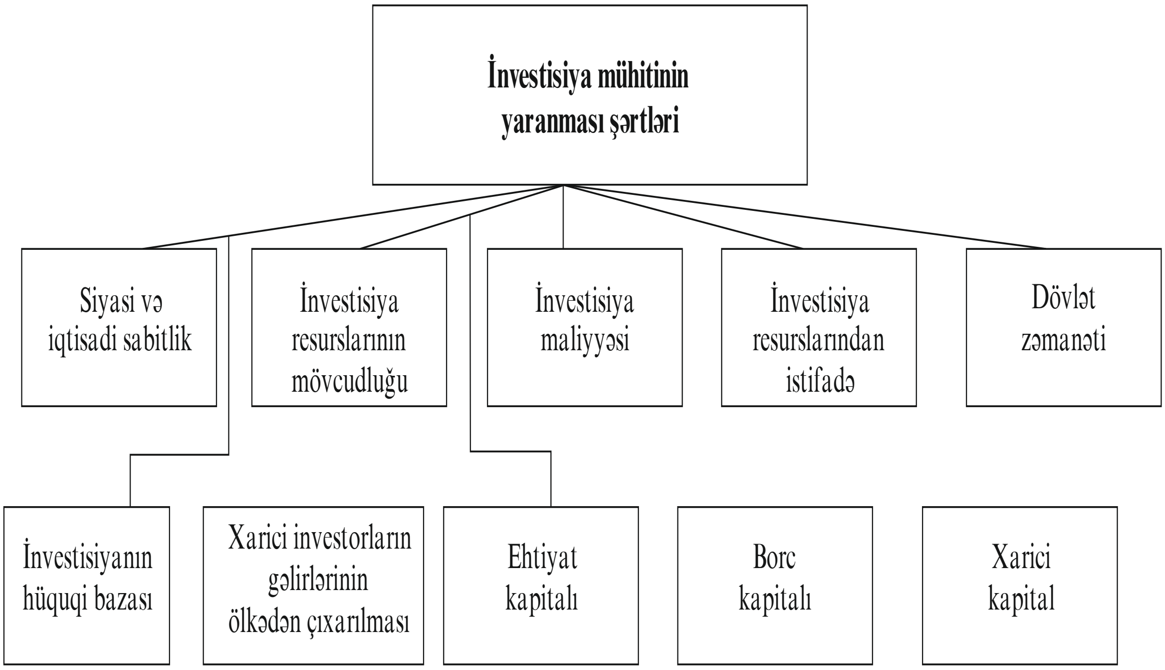

[1] А.Рыбалкин. Международные экономические отношения. М.2008.

- ölkədə siyasi və iqtisadi sabitliyin mövcudluğu;

- investisiya fəaliyətinin hüquqi təminatı;

- investisiya resurslarının mövcudluğu:

- investisiya maliyyəsi (ehtiyat, borc və ya xarici kapital).

- investisiya resurslarından istifadə bacarığı;

- investisiya gəlirlərinin ölkədən çıxarmaq hüququ;

- dövlət zəmanəti.

İnvestisiya mühitini qiymətləndirmək üçün Dünya Bankı tərəfindən üç reytinq qəbul edilmişdir: (qrafik 3)[1]

Qrafik 3

Dünya Bankı tərəfindən İnvestisiya mühitinin qiymətləndirilməsi sistemi

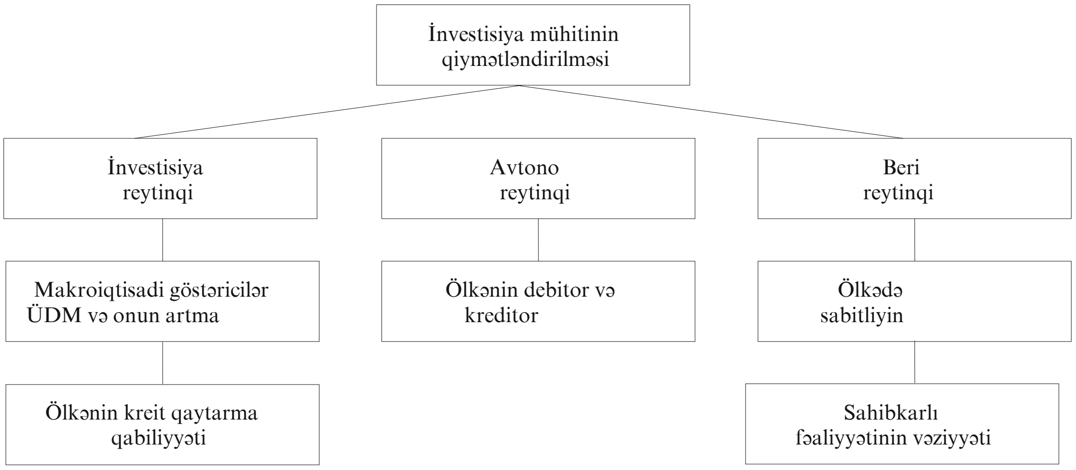

a) **investisiya reytinqi** hər bir ölkənin əsas makroiqtisadi göstəricisi kimi ÜDM və onun artım tempi; Ölkənin kredit qaytarma qabiliyyəti.

b) **avtonom reytinq** – ölkənin debitor və ya kreditor olması;

c) **beri reytinqi** – ölkədə sabitliyin olması və sahibkarlıq fəaliyətinin vəziyyəti.

İnvestisiya fəaliyyətində mənfəət investisiyasının maliyyələşdirilməsinin başlıca məqsədidir. Mənfəət – məhsulun satışından onun maya dəyərinin çixilması nəticəsində əldə olunan xalis gəlirdir. İnvestisiya fəaliyyətində iştirak

---

[1]R.Ə.Əliyeva. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər. (Dərs vəsaiti) Bakı 2012.

edən daxili və xarici hüquqi şəxslərdə mənfəəti müəssisənin kommersiya fəaliyyətinin nəticəsinin ümumiləşdirilmiş göstəriciləridir.

Müəssisədə əldə olunan mənfəətdən dövlət büdcəsinə vergi və başqa öhdəlikləri yerinə yetirdikdən sonra xalis mənfət əldə olunur. Onun da müəyyən bir faizini istehsala və sosial yönümlü kapitala yönəltmək olar. Mənfəətin qalan faizi investisya yığım fondu tərkibində və ya müəssisə daxilində qurulmuş başqa oxşar fondlar tərkibində istifadə edilir.

İnvestisiya fəaliyətinə başlamaq üçün maliyyə mənbələri müəyən olunmalıdır. İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyə mənbələri daxili və xarici olmaqla iki qrupa bölünür (qrafik 4).

Daxili mənbələr bilavasitə əhalinin yığımları, müəssisənin xüsusi vəsaiti və mənfəəti, dövlət büdcəsi və büdcə fond vəsaitləri, bank sistemi kreditləri və s. aiddir. Xarici investisiya mənbələri xarici hüquqi və fiziki şəxslərin vəsaiti və kreditlərdir.

İnvestisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirmə yollarından biri də xaricdən əldə olunan kreditlərdir. Xarici kreditlər bir neçə növdə əldə edilə bilər:

- investisiyaya qoyulan kreditlər;
- ixracat kreditləri;
- tədiyə balansının tarazlaşdırılması yolu ilə verlə bilən kreditlər.

Qrafiq 4.

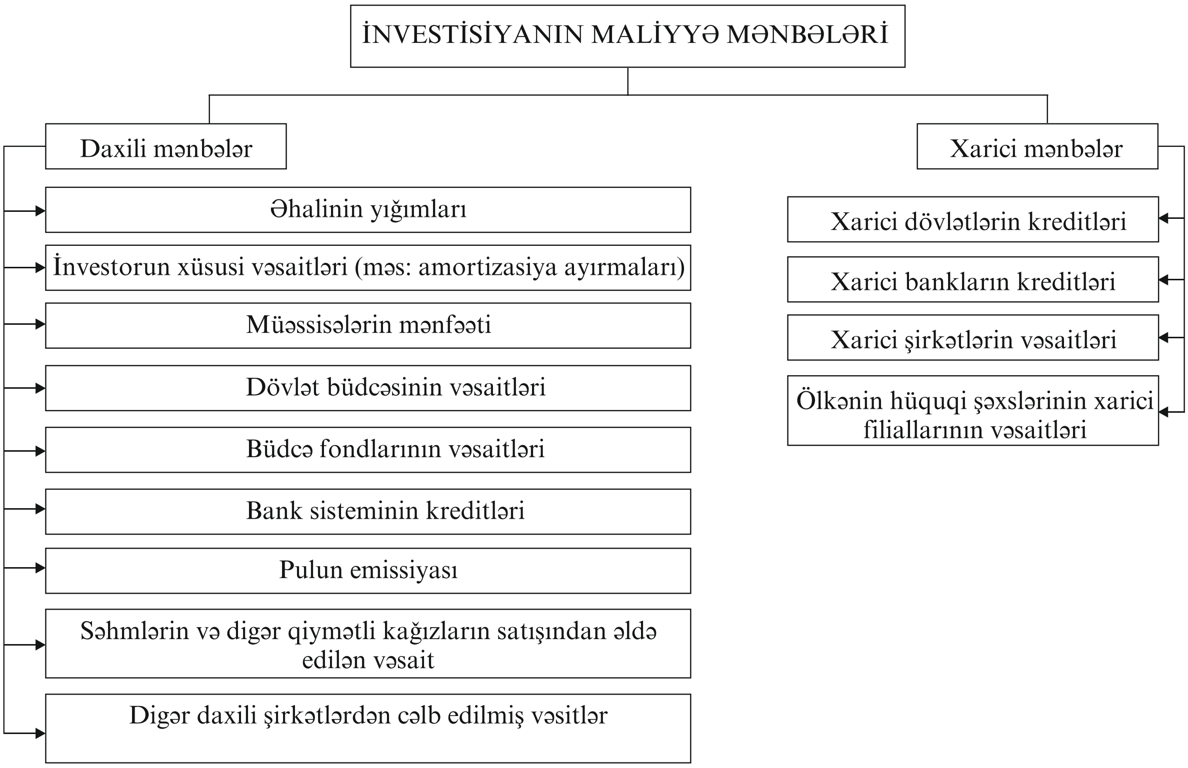

İnvestisiya kreditləri yalnız investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi məqsədilə verilir. Bu investisiya kreditləri əsasən konkret layihələrə verilir və adətən uzunmüddətli olur. Xarici investisiya kreditlərini dövlət tərəfindən almaqla yanaşı hər hansı bir müəssisə, şirkət üçün zəmanət də verə bilər. Hər iki halda alınan kreditlər dövlətin xarici borclarına aid edilir. Lakin hər hansı xüsusi müəssisələr müstəqil olaraq (dövlət zəmanəti almamış) bu və ya digər ölkədən, banklardan, müəssisələrdən borc aldıqda bu borc dövlət borclarına aid edilmir.

İnvestisiya fəaliyyəti bir-birindən fərqlənən müxtəlif növlərə malikdir ki, bunlar obyektlərinə (real, portfel), fəaliyyətdə iştirakına (birbaşa, dolayı), müddətinə (qısa, orta, uzun), mülkiyyət münasibətinə (xüsusi, dövlət, qarışıq, xarici), müştərək, ərazisinə görə (daxili, xarici), gəlirik hesablanmasına görə (ümumi, xalis).

Bütün dünyada mövcud olan 200-dən artıq dövlətlər iqtisadi resurs təminatına, coğrafi yerləşməsinə, iqliminə, sosial-iqtisadi inkişafına əhalisinin sayına, milli xüsusiyyətlərinə və s. göstəricilərinə görə bir-birindən fərqlənirlər. Lakin bütün

dövlətlərdə olan əhalinin yaşamaq hüququ tələbləri demək olar ki, eynidir. Bu baxımdan dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişafı tələblərinin ödənilməsi üçün onlar arasında qədim tarixi olan və geniş inkişaf etmiş beynəlxalq ticarət əlaqələri ilə bərabər xarici investisiyaların ölkələrə cəlb edilməsi olduqca zəruridir.

1.2. Xarici investisiyaların həyata keçirilməsinin səmərəliliyi

Hər bir investisiya fəaliyyəti, hərtərəfli araşdırmadan sonra, investisiya layihəsi tərtibi ilə başlayır. **İnvestisiya layihələri** – *investorun həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan investisiya fəaliyyətinin əyani şərhidir.*İnvestisiya layihələri olduqca müxtəlif olub, bir neçə qruplara və növlərə bölünürlər ki, onlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

- daxili ;
- xarici;
- elm tutumlu

Daxili investisiya layihələri:obyektləri ölkə daxilində olur. Məsələn, kütləvi yaşayış və digər sahələrdə tikinti, infrastruktur, sənaye, kənd təsərrüfatının və digəa sahələr üzrə investisiya layihələri.

Xarici investisiya layihələri - başqa bir dövlətin ərazisində yerləşən obyektlərə yatırılması üçün tərtib edilir. Məsələn, ARDNŞ Gürcüstan, Türkiyədə, Ukraynada, Moldovada və s. dövlətlərdə investisiya layihələri üzrə fəaliyyəti.

Elm tutumlu – yeni texnika və texnologiya, bütün sahələrdə innovasiya, dünya bazarında ölkələrin movqeyinin möhkəmləndirilməsi üzrə investisiya layihələri.

İnvestisiya layihələrinin növləri:

- Istehsal-texniki;
- Tikinti (xarici tikintiyə investisiya);
- Ticarət (daxili və xarici);
- Keyfiyyətin yaxşılaşdırılması;
- Su təminatı;

- Infrastruktur (nəqliyyat, istehsal, sosial, bazar);
- Təşkilati (struktur);
- Beynəlxalq neft-qaz istehsalına investisiya layihələri;
- Beynəlxalq neft-qaz marşrutuna investisiya layihələri.

Istehsal-texniki investisiya layihələri yeni texnika və texnologiyanın istehsalata tətbiqi ilə əmək məhsuldarlığının artırılması üçün tərtib edilmiş layihələrdir ki, burada məqsəd daha çox məhsul istehsalıdır.

Tikinti-investisiya layihələri – dövlətin, hüquqi və fiziki şəxslərin, həmçinin xarici kapital hesabına tikinti işlərinin yerinə yetirilməsi üçün tərtib edilir. Tikinti investisiya layihələri yaşayış evlərinin, müəssisə və təşkilatların tikintisi üçün tərtib edilir və reallaşır. Tikinti - investisiya layihələrinin xarici ölkələrdə də həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur.

Ticarət investisiya layihələri geniş yayılan layihələrdir. Ticarətdən alınan investisiya gəlirləri tez əldə olunsa da riskli fəaliyyətdir. Ticarət investisiya layihələri çox şaxəli olmaqla bərabər onların daxili və xarici kimi növləri mövcuddur.

Keyfiyyətin yaxşılaşdırılması üzrə investisiya layihələri innovasiyalı istehsal və xidməti əhatə edərək rəqabətqabiliyyətli əmtəə istehsalı və xidmət üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu layihələr qloballaşma şəraitində dünya bazarında əmtəə realizasiyasının əsas şərtidir.

Su təminatı investisiya layihələri əhalinin və bütün istehsal sahələrinin, xidmətin həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindəndir. Su təminatı xüsusən kənd təsərrüfatı məhsul istehsalı və emalının, ərzaq təhlükəsizliyinin əsasdır;

İnfrastruktur investisiya layihələri – bütün sahələrin inkişafına və innovasiyaların tətbiq etdirilməsinə xidmət üçün tərtib edilir.

İnfrastruktur layihələrin bir neçə növləri mövcuddur:[1]

a) yol infrastruktur layihələri – bilavasitə yolların, körpülərin təmiri və dünya standartlarına uyğun yenidən tikilməsi üçün həyata keçirilir. Nəqliyyat

---

[1]R.Əliyeva. Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər.B.2012

infrastrukturu reallaşması əhali və nəqliyyatın hərəkəti və bütün sahələrininkişafının vacib şərtidir. Əksərər yol infrastruktur layihəsi dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir.

b) Sosial-infrastruktur layihələri - əhalinin sosial tələblərinin təmin edilməsinə xidmət etmək üçün həyata keçirilir. Uşaq bağçaları, məktəb, ali təhsil ocaqları, iaşə müəssisələri, mədəniyyət, səhiyə, incəsənət, turizm və s. inkişaf etdirilməsi üçün tərtib edilir və hər bir insanın yaşayışı, hərtərəfli inkişaf etməsi, intellektual səviyəsinin formalaşmasına xidmət edir. Hər bir dövlətin sosial-iqtisadi inkişafında əsas məqsəd ölkənin qüdrətini möhkəmləndirmək və əhalinin maddi rifah halını yaxşılaşdırmaq olduğundan, bu investisiya layihələri mühüm əhəmiyət kəsb edirlər.

c) Istehsal infrastruktur layihələri –İstehsal infrastruktur layihələri istehsal prosesində iştirak etməyib, onun həyata keçirilməsinə xidmət edən sahələri əhatə edir. Yəni istehsal fəaliyyətinin davamlılığı və nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilməsi üçün nəqliyyatın, su, elektrik, informasiya - kommunikasiya texnologiyasının və s. aramsız və yüksək səviyyədə təminatı istehsal infrastruktur layihələrinin təminatı ilə nail olunur.Belə layihələr dövlət və özəl sektor tərəfindən və ya xarici investor tərəfindən maliyələşdirilir. İstehsal investisiya infrastrukturlarının reallaşdırılmasında məqsəd tez bir vaxtda gəlir götürmək deyil, son məhsulun satışından əldəolunangəlirləbərabərölkəninsosial-iqtisadi inkişafına nail olmaqdır. Digər tərəfdən xarici investisiyaları ölkəyə cəlb etmək üçün müvafiq yollar, yaşayış üçün hərtərəfli təminat (daimi su, elektrik, iaişə xidməti və s.) olmalıdıfr. Müasir infrastruktur təminatı ilə xarici investorların neftdən əlavə qeyri-neft sektoruna, o cümlədən mərkəzlə bərabər regionlara da investisiya qoymasına maraq yaratmaq olar.

Dövlətlər arasında iqtisadi münasibətlərin genişləndiyi mövcud inteqrasiya proseslərində istehsal infrastrukturunun inkişafı olduqca zəruridir

d) Təşkilati struktur investisiya layihələri – mövcud elmi-texniki tərəqqinin sürətlə inkişaf etməsi ilə bazara yeni-yeni tələbata uyğun əmtəələr

çıxarılır və xidmətlər göstərilir. Mövcud qloballaşma, inteqrasiya və iqtisadi sistemin transformasiyası, innovasiyanın tətbiqi proseslərinin genişlənməsi, yeni müəssisə, təşkilat və nazirliklərin yaradılmasını zəruri edir. Bütün bunlar dövlət tərəfindən təşkilati (struktur) dəyişikliklərin aparılması ilə bağlı layihələrin tərtib edilməsi və reallaşmasını tələb edir. Məsələn: Azərbaycanda müstəqilliyi əldə edilməsi və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar yeni nazirliklər (İqtisadi İnkişaf və Sənaye, İncəsənət və Turizm, Gənclər və idman, Hərbi və s.) və təşkilatlar (Dövlət İnvestisiya Şirkəti), ("Aqrolizinq") Səhmdar Cəmiyyətlər yaradılmışdır.

Beynəlxalq neft-qaz investisiya layihələri.

Bütün dövlətlərdə, istənilən sahədə və əhalinin yaşayışının təminatında neft-qaz resurslarının emalı məhsullarından geniş istifadə olunur. Lakin bu təbii sərvətlər bütün dövlətlərdə olmadığından, onlarla təminat bəzi dövlətlər üçün daimi problem məsələ olmaqdadır. Xarici investisiyanın neft-qaz sahəsinə cəlb edilməsi investisiya layihələrinin reallaşması üzv dövlətlər üçün olduqca səmərəli olmaqla bərabər, həm də onlar arasında birgə əməkdaşlığa və dostluğa səbəb olur. Bu investisiya layihələrindən əldə olunan gəlirlər ölkənin neft-qaz sahələrinin inkişaf etdirilməsi ilə bərabər qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bərabər əhalinin sosial təminatı üçün olduqca zəruridir.

Beynəlxalq neft–qaz ixrac boru marşrutları investisiya layihələri.

Dövlətlər arasında enerji təhlükəsizliyinin aradan qaldırılması üçün neft və qazın ixracı boru marşrutlarının çəkilməsinə aid investisiya layihələri bütün dünyada xüsusən XX-XXI əsrin ən aktual və enerji təhlükəsizliyinin aradan qaldırrılmasının problem məsələlərindəndir. Belə marşrut investisiya layihələrinin reallaşması idxalatçı ölkələrdə enerji təhlükəsini aradan qaldırmaqla bərabər, üzv dövlətləri arasında dostluq və birgə əməkdaşlığa əsas verir. Belə ixrac neft-qaz boru marşrutları layihələrindən Bakı-Novorossiysk, Bakı-Tbilisi-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Ərzurum,TANAP, TAP və s. göstərmək olar.

Xarici investisya fəaliyyətinin subyektləri. Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir dövlətin iqtisadi imkanlarının təmin edilməsində əsas faktorlardan biri daxili investisya ilə bərabər xarici investisiyalardır. Hər bir xarici investorun məqsədi investisya gəlirinin əldə edilməsi olduğundan fəaliyyətə bağlanmazdan əvvəl ölkə və onun iqtisadi inkişafı, investisya mühiti nəqliyyat xərcləri və s. haqqında ətraflı, məlumatlar, əldə edib, araşdırır və ilkin olaraq təxmini investisiya gəliri müəyənləşdirir. Yalnız bu və qarşılana biləcək digər faktorlar (fors –major hadisələri istisna olmaqla) hərtərəfli öyrənildikdən və bağlanılacaq investisiya kontraktının bütün müddüaları ilə tanış olub, onu qəbul etdikdən (imzaladıqdan) sonra xarici investor investisiya fəaliyyətinə başlaya bilər.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri xarici fiziki və hüquqi şəxslər, habelə dövlət və beynəlxalq maliyyə təşkilatları ola bilər. İnvestorlar investisiya vəsaitinin formasında xüsusi (ehtiyat kapitalı), borc alınmış və cəlb edilmiş kimi olduğundan onların məqsədli istifadəsini təmin edirlər.

Xarici investisiyalar olkə iqtisadiyyatına, o cümlədən sənayeyə, kənd təsərrüfatına, nəqliyyata və s. sahələrə xarici investorların (sərmayədarların) qoydugu uzunmüddətli kapitaldır.

Xarici investisiyalar üç qrupa bölünürlər:

- Müstəqim
- Birbaşa
- Portfel

Müstəqim xarici investisiyalar maddi və digər dəyərlərin (qiymətlilərin) istehsalına sahibkarlıq kapitalı qoyuluşlarıdir. Onlar xarici şirkətlərin və birgə müəssisələrin filiallarının və şöbələrinin yaradılmasına, fəaliyyətdə olan müəssisələrin əldə edilməsinə, nəzarət səhm paketinin və ya nəzarət hüququ verən majoritar iştirakların əldə edilməsi yolu ilə yerli şirkət üzərində nəzarətin müəyyən edilməsinə, manfəətin reinvestisiyası hesabına filiallarının mənfəətinin genişlənməsinə qoyulur.

Birbaşa investisiyalar üzrə investorun nəzarəti olur. Məsələn, “Əsrin münasiləsi”nə investsiya qoyuluşu birbaşadır.

Portfel investisiyaları vəsaitlərin, səhmlərin və nəzarət hüququ olmayan minoritar iştirak kimi digər yerli qiymətli kagizların alinmasına, borcların (istiqrazların) və kreditlərin xarici hüquqi şəxslərə təqdim edilməsinə yonəldilən investisiya qoyuluşlarıdir.

Xarici və daxili investisiya ilə aparılan fəaliyyətə başlamaq üçün investor onun əsas komponenləri və riskləri haqqında ətraflı məlumatlar əldə etməlidir. İnvestisiya komponentlərinə aiddir:

- ✓ Investisiya layihəsi;
- ✓ Investor;
- ✓ Investisiya ərazisi;
- ✓ Investisiya informasiyası;
- ✓ Investisiya effekti;
- ✓ Investisiya resursları;
- ✓ Investisiya mənbələri;
- ✓ Investisiya aktivləri;
- ✓ Investisiya mədəniyyəti.

İnvesttsiya fəaliyyətinin komponentləri

Qrafik 5

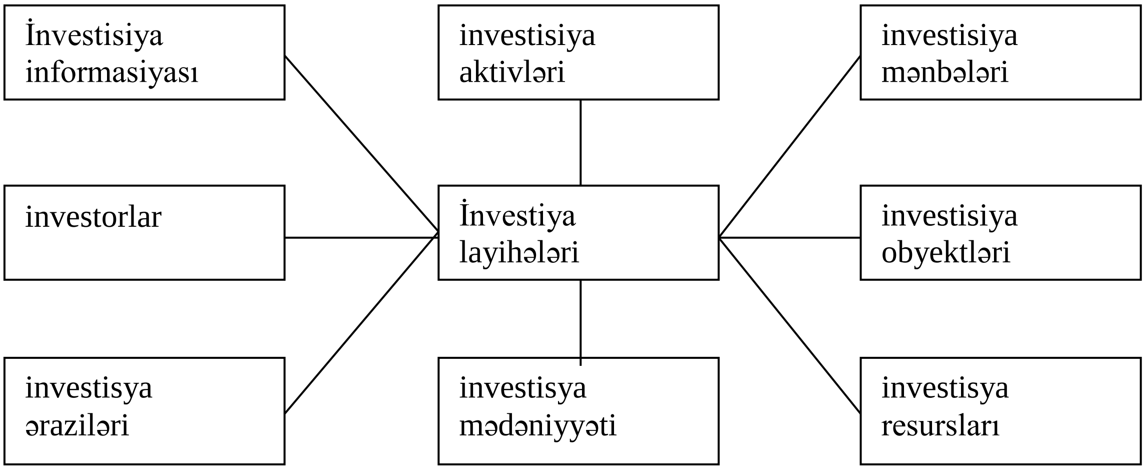

- *investisiya layihəsi* Investisiya fəaliyyətinin əsas komponentidir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün dövlət və xüsusi investisiyaların kapital qoyuluşundakı məqsədi ilə investisiya layihələri tərtib edilir. İnvestisiya layihələri daxili və ya xarici investorların razılaşması ilə birgə həyata keçirilə bilər.
- *İnvestor* investisiya layihəsini həyata keçirmək üçün maliyyələşdirən tərəfdir. İnvestor daxili, xarici və ya bunların birgə fəaliyyəti ola bilər.
- *Infestisiya ərazisi*- investisiya fəaliyyəti üçün ayrılan sahədir.
- *Investisiya informasiyası* – bu fəaliyyəti reallaşdırmaq üçün istifadə olunan nəzəri, təcrübi, elmi və statistik məlumatların informasiya kommunikasiya texnologiyası və digər vasitələrlə əldə edilməsidir.
- *Investisiya effekti* – investor əvvəlcədən fəaliyyətin səmərəliliyi və əldə olunacaq gəlir haqqında təxmini məlumatı olmalıdır.
- *Investisiya resursları* - investisiya layihəsinin həyata keçirilməsi üçün sərf olunacaq resursların məbləği müəyyən edildikdən sonra onların əldə edilmə mənbələri və imkanları əvvəlcədən aydın olmalıdır.
- *Investisiya mənbələri* – investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin maliyyə mənbələri əvvəlcədən müəyyənləşdirilməlidir. Bu fiziki və hüquqi şəxslərin ehtiyat kapitalı, borc kapitalı (daxili kredit), dövlət vəsaiti və ya bunların xarici növləri ola bilər.
- *Investisiya aktivləri;*
- *Investisiya mədəniyyəti* – investisiya layihələrini yerinə yetirmək üçün bir neçə daxili və xarici partnyonlarla müqavilələr bağlanır və biznes-planlar tərtib edilir. Bütün bunların səliqəli, düzgün və sadə tərtibi, razılaşdırılmış vaxtlarda əməl edilməsi investisiya mədəniyyətini göstərir.

İnvestisiya fəaliyyəti riskli fəaliyyətdir. İnvestisiya riskinin bir neçə növü mövcuddur.

- İstehsal; Maliyyə; Bazar; Siyasi; Informasiya.

- *İstehsal riski* - istehsalata qoyulmuş investisiya fəaliyyəti zamanı bir çox subyektlərlə müqavilələr bağlanır. Bu müqavilələrin razılaşdırılmış vaxtda yerinə yetirilməməsi, gecikməsi və ya pozulması fəaliyətin yerinə yetirilməməsinə səbəb olur ki, bu da nəticədə sərf olunmuş vəsaitdən nəzərdə tutulan gəlirin əldə edilməməsi riskini yaradır.
- *Maliyyə riski* – investisiya fəaliyyəti dövlət, hüquqi və fiziki şəxslərin ehtiyat və borc kapital hesabına və ya xarici kapital hesabına maliyyələşir. Nəzərdə tutulan maliyyə mənbələrindən investisiya fəaliyyəti üçün vəsaitin nəzərdə tutulan vaxtda çatdırılmaması fəaliyyətin baş tutmaması və maliyyə riskinin yaranmasına səbəb ola bilər.
- *Bazar riski* – investisiya fəaliyyəti nəticəsində istehsal olunan əmtəəyə və ya görülən xidmətə bazarda tələb olmadıqda və ya rəqabətqabiliyyətliliyi aşağı olduqda, onların realizə olunmaması və çəkilən xərclər müqabilində heç bir gəlirin əldə edilməməsi ilə bazar riski yaranır;
- *Siyasi risk* –ölkədə siyasi vəziyyətin dəyişməsi, hakimiyyət çevrilişi, sosial gərginlik və s. investisiya fəaliyyətinin yerinə yetirilməməsinə və ya heç bir gəlirin əldə edilməməsinə səbəb olur.

nformasiya riski – investisiya fəaliyyətinə başlamaq üçün əldə edilən bütün informasiyalarda səhvlərin və çatışmamazlığın olması nəzərdə tutulan istehsal və xidmətin yerinə yetirilməməsi ilə nəticələnir.

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşdigi miüasir şəraitdə olkələr arasında xarici investisiyaların cəlb edilməsi sahəsində kəskin rəqabət davam edir. Bu məqsədlə investorlar üçün əlverişli investisya mühiti yaradılır. Onların cəlb edilməsi zamanı hər bir olkədə investisiyalaşmanın ümumiqtisadi şərtlərini və iqtisadi inkişafın sabitliyini, təsərrüfat qanunvericiliyini, sosial-iqtisadi vəziyyəti və s. xarakterizə edən gostəricilərdən istifadə olunur. Xarici investisiya şirkətləri göstəricilərhaqqındamövcudqanunvericiliyin mövcudluğuna təhlilinəinvestisiyadan əldə olunan mənfəətin köcürülməsinə, valyuta rejiminə, vergi sisteminə xüsusi diqqət yetirirlər. Kapitalı idxal edən olkələr xarici inves-

tisiyaların cəlb edilməsi proqramlarını işləyib hazirlayirlar. Xarici investisiyaların onu qəbul edən olkənin iqtisadiyyatına həm **müsbət**, həm də **mənfi** təsir etməsini nəzərə almaq lazımdır.

Müsbət effektlər sirasına kapital qoyulusunun həcminin artması, iqtisadi inkisafın sürətlənməsi, vəsaitlərin axini hesabına tədiyyə balansının vəziyyətinin yaxşılaşması, qabaqcıl texnologiyaların, təskilati və idarəetmə təcrübəsinin və s. istifadə edilməsi aiddir.

Mənfi effektlərə xarici investisiyalardan alınan mənfəətin öz ölkələrinə köçürülməsi və bununla da valyuta axını tədiyyə balansının vəziyyətinin pisləşməsi və s. aiddir.

Xarici investisiyanın əsas **obyektləri** bunlardır:

- müştərək müəssisələr (100%-li, tam ortaqlı, qarışıq ortaqlı xarici investisiyalı müəssisə və təşkilatlar);
- istehsal və xidmət prosesləri sahəsi;
- xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələri və sahə daxili müxtəliflikləri;
- xalq təsərrüfatının bütün sahələrində yeri yaradılan və modernləşdirilən əsas və dövriyyə fondları;
- qiymətli kağızlar (səhmlər, istiqrazlar, lotoreyalar və s.)
- məqsədli pul əmanətləri;
- əmlak hüququ və intellektual mülkiyyət hüquqları.

İstər daxili istərsədə xarici investisiya fəaliyyətində əsas amil maliyyə mənbəyinin düzgün müəyyənləşdirilməsidir.

Xarici investisiyanın **maliyyə mənbələrinə** aşağıdakılar aiddır:

- xarici dövlət kapitalı;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından alınmış kreditlər;
- xarici hüquqi və fiziki şəxslərin ehtiyat və borc kapitalı;
- səhmdar cəmiyyələrdən gələn dividentlər;

- icarə kontraktları (reytinq, xayrinq və lizinq) üzrə icarəyə verilmiş nəqliyyat vasitələrindən, əmtəə və mülklərindən və ya göstərilən xidmətlərdən əldə olunan vəsaitlər;
- investitorların önəmli maliyyə resursları və təsərrüfatın daxili ehtiyyatları (mənfəət, köhnəlmə ayırmaları, yerli və xarici vətəndaşların və hüquqi önəm daşıyan şəxslərin xüsusi hesabları və yığımları, təbii fəlakətdən itkilərin ödənilməsindəə sığorta orqanları tərəfindən ödənilən məbləğlər və s.);
- investitorun borcları (bank və büdcəyə aid vəsaitləri, istiqraz vərəqələri və s.);
- investorun cəlb edilmiş maliyyə vəsaitləri (səhmlərin satılişa qoyulmasından götürülmüş vəsait, əmək fondları üzvlərinin, yerli və xarici vətəndaşlarn, fiziki şəxslərin payları və digər haqqları);
- gösterilmiş şəkildə müəssisələrin və təşkilatların (ittifaqlar) cəmləşdirilmiş pul hesabları;
- dövlət və yerli büdcələrdən həmçinin büdcədənkənar fondların investisiya təsisatları.

Ümumilikdə xarici kapital qoyuluşunun digər dövlətlərin vəsaiti, şirkətlərin və birliklərin xüsusi vəsaitləri sayəsində yerinə yetirilir. Digər dövlət vəsaitlərinə büdcə təsisatlarından, müəssisə və təşkilatların xüsusi vəsaitlərinə isə - köhnəlmə ayırmalarından, mənfəət və təsərrüfat üsuluyla görülən tikintinin qiymətinin aşağı endirilməsindən əldə olunan qənaətdən və s. ibarətdir.

Yerli olmayan müəssisələrdə investisiyanın maliyyələşdirilməsində amotizasiya ayırmalarından geniş istifadə olunur. Müəssisədə dəyərcə amortazasiya yığımı daimi (hər ay) heyata keçirilir. Amma önəmli istehsalın fontları hamısı bir-bir yenidən istehsal tsikilindən sonra təbii şəkildə ödənilməsini istəmir. Yekunda azad dövr edən pul vəsaiti yaranır (köhnəlmə ayırmalarını istehsalın xərclərinə əlavə etməklə) və bələ müəssisyə aid əsas kapitalın yenidən istehsalının şaxələndirilməsinə istiqamətləndirilə bilər.

Bundan başqa bütün illərdə yeni müəssisələr istifadəyə verilir ki, bunlarda öz növbəsində müəyyən olunmuş normativ üzrə (balansın dəyərindən %-lə) amartizasiya ayırmaları diqqətlə hesablanır. Amma belə müəssisələr normativ istismar müddəti bitənədək ödəmə istəmir.

Əmtəə istehsalçılarnın rəqabəti nəticəsində əhəmiyyətli olan əsas fondların yenilənməsinin əhəmiyyəti müəssisələrə tələb edir ki, onlar növbəti investisiyaya qoyuluşu üçün yığım yaratmaq niyyəti ilə avadanlığın tez bir zamanda ləğv edilməsi təşkil etsinlər. İnvestisiyalarınnın iqtisadi baxımdan sitimullaşdırılması kimi sürətli köhnəlmə zamanını süni azaldılması və ona uyğun olaraq köhnəlmə normativinin artırılmasıyla həyata keçirilir.

Ümumiyyətlə, investisiya qoyuluşuna vəsaitlərin istiqamətləndirilməsinin 2 önəmli yolla aparılır:

- geriyə verilmədən maliyyələşdirmə;
- uzunmüddətəi kreditləşməylə maliyələşdirmə

Geri qaytarılmadan maliyyələşdirmə yol, sosial infrastruktur obyektləri, xərclərin ödəmə müddəti 5 ildən çox olan təzə obyektlərin tikintisi, təhlükəli və ya nisbətən aşağı rentabelli müəssisələrin inkişaf etdirilməsi və yenidən qurulması və s. aid olubdövlət büdcəsi təsisatı hesabına aparılır.

Yerdə qalan kapital qoyuluşlarının maliyələşdirilməsində isə xüsusi vəsaitlərdən və uzunmüddətli kreditdən istifadə edilir.

Müasir şəraitdə investisiya qoyuluşunun maliyyələşdirilməsində xarici kreditin rolu az deyildir. İstehsal təyinatlı obyektlərin tikilməsi zamanı müəssisələrin şəxsi vəsaitləri çatmırsa belə niyyət üçün yerli və xarici kreditdən istifadə edilir. Tikinti istehsalının inkişafetdirilməsində və onun iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsində bank kreditinin əhəmyyəti yüksəkdir. İndi bankların krediti tikintidə əsas fondların yenidən istehsalının önəmli yollarından biri olmuşdur.

Müasir mərhələdə investisiyanın uzunmüddətli xarici kreditləşdirilməsi geniş tətbiq olunur. Bu onunla izah edilir ki, əsas vəsait qoyuluşu üçün xərclərin kredit üsulu ilə ödənilməsi tikinti təşkilatlarının əsas fondlarından və xüsusi

vəsaitlərdən daha yaxşı istifadəyə, avadanlıqların modernləşdirilməsinə, yeni texnikanın tətbiqi və texniki müddətlərinin qısaldılmasına səbəb olur. Xüsusi vəsaitlər çatışmadıqda fəaliyyətdə olan tikinti təşkilatlarının, yenidən qurulması və genişləndirilməsi xərcləri, yeni texnikanın tətbiqi və texnoloji proseslərin texniki təkmilləşdirilməsi xərcləri uzunmüddətli kreditlər hesabına aparılır.

Xarici investisiyanın ayrı-ayrı dövlətlərə cəlb edilməsi olduqca zəruridir.Xarici investor əldə etdiyi investisiya gəlirinin bir hissəsini öz ölkələrinə aparması, bəzən milli adət ənənəyə tabe olmaması kimi hallar olsa da, onlar özləri ilə ölkəyə kapital, yeni texnika, texnologiya gətirməklə fəaliyət göstərir, yeni müəssisələr yaradır, yerli əhali nümayəndələri işlə təmin olunur, xeyriyyə işləri yerinə yetirilir və bütün bunlar ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün olduqca əhəmiyyətlidir. Məhz buna görə,ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyanın cəlb olunması dünya kapital bazarında investisiya resursları üçün kəskin rəqabət şəraitində gedir.

Azərbaycan rəqabət mübarizəsində müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün xarici kapitala açıq ölkə modelinin yaradılması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirməkdədir.Bununla əlaqədar olaraq, Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev "Əsrin müqaviləsi"nin 20 illiyi üçün hazırlanmış tədbirdə belə demişdir: **"Hazırki Azərbaycan müasirləşmiş ölkədir, dözumlü iqtisadiyata sahib dövlətdir, sabit respublikadir, investisiyalara göre çox müsbət dövlətdir. Digər ölkələrin tərəfdaşları ilə ölkəmizin münasibəti inkişaf edərək davam edir və bu, çox qürurverici haldır. Biz verdiyimiz sözlərə daim sadiq olmuşuq, sözümüz ilə əməlimiz arasında heç vaxt heç bir ziddiyət olmamışdır. Buna görə dövlətimiz dünyanın etibarlı tərəfdaşı və dost ölkəsi kimi tanınır."**[1]

Azərbaycan Respublikasında **i**nvestisiya fəaliyyətinin hüquqi bazasının yaradılması üçün **"Xarici investisiyanın qorunması haqında" (1992-ci il), «İnvesitisiya fəaliyəti haqqında»** (1995-ci il) və **«İnvesitisiya fondları haqqında»** (1999-cu il) qanunlar qəbul edilmişdir.

[1]İlham Əliyevin "Əsrin müqaviləsi"nin 20 illiyi mərasimindəki çıxışından (20 sentyabr 2014-cü il).

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyevin **“İnvesitisiya fəaliyətinin genişləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqında”** 2006-ci il martin 30-u tarixli sərəncamına əsasən yaradılan “Azərbaycanın investisiya şirkəti”ASC həm ölkənin, həm də özəl şirkətlərin hissədarı kimi göstərərək dövlətin investisya fəaliyyətinin şaxələndirilməsində önəmli rol təşkil edir. Bütün bunların nəticəsidir ki, 2008-ci ildə ilk dəfə olaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan daxili investisiyalar xarici investisyaları üstələmiş və ölkənin valyuta ehtiyatlarının çoxalması ilə daxili və xarici investisiyaların həmçinin artırılması üçün əlverişli şərait yaratmışdır.

1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının **«Dövlət sektoruna investisiya qoyuluşunun orta müddətli proqramı»nın (1998-2000-ci illər)** qəbul edilməsi ilə xarici investisiyaların qorunmasına dair dövlət təminatının verilməsi, qanunla tənzimlənən xarici investorların fəaliyyətinə tam təminatın verilməsi, infrastrukturun müasir tələblərə cavab verməsi və digər məsələlər üzrə müvafiq işlər yerinə yetirilmişdir.

Ümumimilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən iqtisadi siyasəti, idarəçilik təcrübəsi və gərgin əməyi nəticəsində “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması ilə ölkəyə xariciinvestisiyaqoyuluşubaşlamışdır.AzərbaycanRespublikasınıniqtisadiyyatına yönəldilmiş investisiyaların tərkibində xarici investisiyalar 2008-ci ilin ortalarına qədər daxili investisiyadan çox idi. Bu da xarici investisiyadan asıllığı yaradırdı, lakin «yeni neft strategiyasının» reallaşması ilə hasil olunan neft və qazın xarici ölkəyə ixracı olkədə valyuta gəlirlərinin artmasına və bununlada sosial-iqtisadi inkişafa nal olunmasına səbəb olmuş və artıq iqtisadiyyata yönəldilən ümumi investisiyanın tərkibində daxili investisiyanın xaricini üstələmişdir.[1]

[1]www.cabmin.gov.az-

Azərbaycan Respublikasına qoyulmuş daxili və xarici investisyalar.

Cədvəl 1.1

	1995	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyaları nəzərə alınmaqla									
Mlyn.man.	480,7	800,8	1351,1	1495,1	1293,8	1289,8	1454,5	2718,0	4249,3
Mlyn.doll.	544,1	932,1	1694,5	1932,2	1571,0	1441,40	1561,8	2796,6	4326,3
Xarici investisiyalar									
Mlyn.man.	331,4	533,1	1042,4	1139,0	898,6	829,5	1016,8	2172,8	3311,0
Mlyn.doll.	375,1	620,5	1307,3	1472,0	1091,1	927,0	1091,8	2234,9	3371,0
Daxili investisiyalar									
Mlyn.man.	149,3	267,7	308,7	356,1	395,2	460,3	427,7	546	938,3
Mlyn.doll.	169,0	311,6	387,2	460,2	479,9	514,40	470,0	561,7	955,3

2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2015**
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyaları nəzərə alınmaqla									
5820,3	6733,4	7415,6	10353,9	13328,0	10475,0	14118,9	17048,8	20251,1	21974,2
5922,8	7118,5	8300,4	12066,1	16222,0	13033,5	17591,4	21588,9	25777,8	28010,5
Xarici investisiyalar									
4496,3	4628,5	4512,2	5727,2	5625,8	4395,1	6619,7	6849,8	8102,7	8269,3
4575,5	4893,2	5052,8	6674,3	6847,4	5468,6	8247,8	8673,9	10314,0	10540,9
Daxili investisiyalar									
1324,0	2104,9	2901,4	4626,7	7702,2	6079,90	7499,2	10199,0	12148,4	13704,9
1347,3	2225,3	3247,6	5391,8	9374,6	7564,9	9343,6	12915,0	15463,8	17469,6

Cədvəl 1.2

Xarici investisiyalar (mln.ABŞ dolları)[1]

	1995	**1996**	**1997**	**1998**	**1999**	**2000**	**2001**	**2002**	**2003**
Cəmi xarici investisiya	375,1	620,5	1307,3	1472,0	1091,1	927,0	1091,8	2234,9	3371,0
o cümlədən:									
Maliyyə kreditləri	220,4	101,5	196,3	120,0	336,2	262,9	192,0	223,0	238,3
Neft sənayesinə	139,8	416,2	780,1	891,8	544,5	546,1	820,5	1966,3	2972,4
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	14,9	102,8	330,9	460,2	210,4	118,0	79,3	45,6	45,4
ondan:									
Türkiyə	6,8	45,3	129,6	160,3	67,8	31,6	11,8	17,2	17,1
Niderland	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ABŞ	2,1	41,5	97,5	56,7	29,8	11,2	16,9	4,7	4,9
İran	0,9	1,0	2,6	40,7	9,2	2,9	-	2,7	-
Almaniya	1,2	4,2	16	2,1	6,2	1,7	1,2	1,7	-
Rusiya	0,7	2,3	5,5	10,3	-	-	1,4	0,7	1,2
Böyük Britaniya	0,7	0,2	47,2	47,4	45,8	6,8	15,1	9,0	9,0
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	0,7	1,7	8,0	16,6	7,6	2,8	0,7	0,2	4,4
İsveçrə	1,2	3,9	9,5	-	-	-	8,3	-	-
Fransa	-	-	-	-	25,4	39,3	7,6	2,3	2,2
Kipr	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Çin	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İtaliya	0,1	0,4	1,5	-	-	-	-	-	-
Pakistan	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Yaponiya	-	-	-	-	-	16,4	4	-	
Digər ölkələr	0,5	2,3	13,5	126,1	18,6	5,3	12,3	7,1	6,6

[1] www.economy.gov.az/

Neft bonusu	-	-	-	-	-	-	-	-	58,6
Digər investisiyalar	-	-	-	-	-	-	-	-	56,3

2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2015
4575,5	4893,2	5052,8	6674,3	6847,4	5468,6	8247,8	8673,90	10314,0	10540,9
293,0	698,4	983,5	1576,6	2357,9	1438,3	3405,9	3692,5	3135,5	2655,8
4088,1	3799,9	3422,3	4003,3	3350,7	2412,7	2955,3	3407,8	4287,8	4935,2
104,2	230,5	368,4	439,1	494,1	624,4	659,6	886,0	1094,5	1041,0
80,1	96,2	136,6	109,2	60,8	76,8	147,5,	89,1	185,9	401,3
-	1,2	-	-	43,8	28,0	163,5	173,3	186,0	141,6
8,4	24,8	70	78	108,8	117,6	40,0	73,8	92,5	24,4
-	1,2	17,5	4,6	-	6,8	3,2	11,2	-	-
2,1	21,5	17,4	22,9	48,2	38,8	17,0	32,5	45,6	15,1
1,8	5,1	4,6	10,7	5,8	50,3	11,7	35,0	21,8	36,1
4,2	39,5	39,1	80	146,4	160	144,0	148,8	149,3	136,0
4,4	5,7	18,3	12,3	38,5	43,2	30,3	75,3	92,4	109,3
-	0,5	2,7	3,5	3,7	16	11,7	26,7	79,4	18,2
2,2	2,6	11,1,	4,4	-	4,5	6,2	14,3	14,4	6,1
-	0,2	5,4	13,2	2,2	-	1,6	-	6,6	5,4
-	0,2	1,3	1,2	8,1	25,9	33,5	-	6,7	5,7
-	4,6	2,8	14	2	9,8	10,3	-	22,1	21,3
-	-	3,1	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	0,4	2,8	1,4	2,5	5,4	3,0
1,0	27,2	38,5	85,1	25,4	43,9	37,7	203,5	186,0	117,5
21,6	1	17	68,2	3,5	1	2	19,9	2,0	2,4
68,6	163,4	261,6	587,1	641,2	992,2	1225,0	667,7	1794,2	1906,5

FƏSİL II. AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASI: FORMALAŞMASI VƏ YENİ MƏRHƏLƏDƏ İNKİŞAFI

2.1. "Əsrin müqaviləsi" və ölkədə ilkin xarici investisiya portfelinin yaradılması

20 sentyabr 1994-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü, idarəetmə təcrübəsi, beynəlxaq nüfuzu və gərgin əməyi nəticəsində ARDNŞ yanaşı dünyanın 8 dövləti 11 aparıcı neft və qaz şirkətləri birgə "Xəzər dənizinin Azərbaycan Respublikasının sektorunda "Günəşli" "Azəri", yataqlarının və "Çıraq" yatağının dərinsulu hissəsinin bir yerde işlənilməsi və çıxarılmasının payının bölgüsü barəsində "Əsrin müqaviləsi" imzalandı. Sazişin imzalanması ölkəmizə xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə bərabər regionda beynəlxalq enerji əməkdaşlığının bünövrəsini qoydu.

Azərbaycan dünyanın ən qədim enerji istehsalçısı olan ölkələrdəndir. Qədim tarixi mənbələrdə bu barədə yetərincə yazılıb. Bu yazılanların əksəriyyəti məhz əcnəbi şəxszlərə aiddir. Dünyanın neft nəhəngi olan Britiş Petrolium şirkətinin baş icraçı direktoru Robert Dadlinin "Əsrin müqaviləsi"nin 20 illiyinə həsr olunmuş yığıncaqda **"Əksər insanlar müasir neft sənayesinin başlanğıcını 1859-cu ildə Pensilvaniyada qazılmış neft quyusu ilə əlaqələndirirlər. Lakin neft quyusu ilk dəfə 1848-ci ildə Azərbaycanda qazılıb"** deməsi ölkəmizin neft eləcədə qaz sənayesinin ilk hasilatçısı olduğunu geniş auditoriyaya bir daha sübut etdi.

"Əsrin müqavviləsi" reallaşması yalnız ölkəmiz üçün deyil, Qərbin bir sıra aparıcı ölkələri, həmçinin Cənubi Qafqaz və Orta Asia regionu dövlətləri üçün strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu müqavilə həmçinin regionda digər qlobal investisiya layihələrin gerçəkləşməsinə yol açmış, Qərb dövlətlərinin Azərbaycanla bütün sahələrdə genişmiqyaslı əməkdaşlığa marağını artırmış, beynəlxalq maliyyə qurumları ilə münasibətlərdə keyfiyyətcə tamamilə yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoymuşdur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin müqavilə şərtinə uyğun olaraq 1997-ci ildə "Əsirin müqaviləsi" daxilində "Çıraq1" quyusunda ilk neft çıxarıldı. Neft sənayesi tarixinin salnaməsi möcüzəyə oxşar gerçəkliklərlə bol olan dövlətimiz qazandığı növbəti uğurlu nəticədir. "Çıraq1" platformasının yenidən tikilməsi, Səngəçalda yeni terminalın tikilməsi, neftin və qazın sahilə çatdırılması üçün dənizin altından kəmərlərin çəkilişi, ixrac üçün infrasturukturunun yaradılması və s. böyük və əhəmiyətli işlər tez bir zamanda yerinə yetirilmişdi.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin cənabının müəllifi olduğu Yeni neft-qaz strategiyasının Azərbaycan üçün sosial-iqtisadi yönümlü inkişafının, əhəmiyyətli dərəcədə sənaye və neft sektorunun böyüməsi üçün baza olmuşdur. Keçən zamanda çox böyük islahatlar görülmüş, sənaye şaxələndirilməsi təşkil edilmişdir**.** ARDNŞ-in tərəfindən yaradılmış 37 birgə müəssisələr, 7 alyanslar, digər dövlətlərdə çox sayli törəmə firmalar və 13 nümayəndəliklərin fəaliyyəti neft eləcədə qaz sənayesi müəssisələrinin bütün sahələrini əhatə etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezdenti İlham Əliyev cənabları söyləmişdir: "Əsirin müqaviləsi" ölkəmizin həyatına bir çox inanılmaz dəyişikliklər və yeniliklər gətirmişdi. Bir müqavilənin bu qədər böyük gücü olar bilərmiş! Bir müqavilə bütün dövlətinin, millətin həyatını müsbətə doğru belə dərəcədə dəyişdirə bilirmiş! Bir müqavilə ölkəni iqtisadi gücünün, dünyadakı imicini bu boyda yüksəldə bilərmiş! Bütün bunlar bütövlükde bir müqavilənin gücü eləcədə qüdrəti ilə reallaşıb və burada, o qədərdə, təəccüblənəcək, qeyri-adi heç bir şey yoxdur**.** Ona göre ki, bu müqavilə ulu öndərimiz cənab Heydər Əliyev dühası ilə reallaşıb. Bu müaqavilənin məğzini-mayasını Heydər Əliyev uzaqgörənliyi, dahiliyi təşkil edib. Ona göre ki, bu müqavilənin banisi biizm ümummilli liderimiz cənab Heydər Əliyevdir.

"Əsirin müqaviləsi"nin reallaşması dövlətimiz yeni neft strategiyası və doktrinasinın təməlidir. Bu doktirinanı və strategiyyanı ulu öndərimiz cənab Heydər Əliyev böyük əminliklə və uzaqgörənliklə təyin etmişdir: "Biz bu sazişi imzalamaqla sazişdə iştirak etmiş transmilli şirkətlərin aid olduqları güclü dövlətlərlə - ABŞ, RF, İngiltərə, TC, Norveç kimi ölkələrlə dostluq

münasibətlərinin, iqtisadi qlobal tərəfdaşlığın və bütövlükdə, ümumi sahələrdə münasibətlərin möhkəm olacağına ümid edirik... Biz bu sazişə görə möhkəm birləşir, güclü əməkdaşlığa giririk və mən heç bir şübhə etmirəm ki, qarşılıqlı əməkdaşlığımız səmərəli olacaqdır, buna mane törədən bütün güclərin qarşısı alınacaqdır".

"Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması bütün bu işlərin məntiqi nəticəsi idi. İlkin variantda ABƏŞ-ə 8 dövlətin 11 xarici neft şirkəti daxil oldu: BP, Amoko, "Yunokal", "LUKoyl", "Statoyl", "Ekson", TPAO, "Pennzoyl", "Mak Dermott", "Rəmko", DNKL.

1999-cu ilin iyun ayından etibarən BP şirkəti Azərbaycan Birləşmiş Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ)-in əməliyyatçılığını öz üzərinə götürüb. Ötən illər ərzində müxtəlif tarixlərdə tərəfdaşların tərkibində müəyyən dəyişikliklər olub. Beləliklə, hazırda AÇG-də iştirak payları belədir: BP (o həm də əməliyyatçıdır, 35,8 faiz), ARDNŞ (11,6 faiz), "Cheron" (11,3 faiz), "Corp (11 faiz), "Statoyl" (8,6 faiz), "EksonMobil" (8 faiz), TPAO (6,8 faiz), "İtoçu" (4,3 faiz), "ONGC Videş Limited" (2,7 faiz).

"Əsrin müqaviləsi"nin son iştirakı

Cədvəl 2.1

№	Dövlətlər	Şirkətlər	İntirakı
1.	İngiltərə	BP (operator)	35,8%
2.	Azərbaycan	ARDNŞ	11,6%
3.	ABŞ	Chevron	11,3%
4	Yoponiya	Corp	11%
5.	Norvec	Statoil	8,6%
6.	ABŞ	Ekson Mobil	8
7.	Türkiyə	TRAO	6,8
8.	Yaponiya	İtocu	4,3
9.	BƏƏ	ONGC Videş Limited	2,7

“Əsrin müqaviləsi” üzrə ilk neftin çıxarıldığı vaxtdan(1997-ci ildə) Azərbaycanda neft hasilatında ciddi yüksəliş əldə olunmuşdur. Son beş il ərzində orta hesabla ölkəmizdə illik çıxarılış əlli milyon tondan çox neft olmuşdur.

1997-ci il noyabrında “Əsirin müqaviləsi” müvafiq olaraq ilk neftin çıxarılması başlanıldığından 2016-cı ilin sonunadək “ Azəri- Çiraq -Günəşli” yataqlar platformasından 460 milyon tondan çox neft çıxarılmışdır.

Son dövrlərdə “ Əsirin müqaviləsi” daxilində xarici ixrac əməliyyatları daha uğurlu təşkil olunmuşdur. Göstərmək lazımdır ki, “ Azəri- Çiraq- Günəşli” quyularındanlardan çıxarılmiş neft və sıxılmış qazlar dənizaltı borukəmərləri kəməyi ilə Səngəçalda olan sahil terminalına ötürülür. Bu terminal üzrə texniki emalının göstəricisi isə bir gün üzrə 1,3 milyon bareldən çox neft daxil olunub ixraca yönəldirməyə imkan verir. 2016-cı ilüzrə Səngəçalda olan terminaldan 405,2 milyon barrel neft ixrac edilmişdir. Xam neftin 370,5 milyon barreli Baki-Tbil- Ceyhan, 39,7 milyon bareli Baki-Supsa borukəmərləri, 7,8 milyon bareli isə dəmiryolu xəttinin köməyi ilə daşınmışdır. Həmçinin, il ərzində ölkəmizdən 1,8 milyon barreldən çox kondensat ixraca yönəlmişdir. Səngəçalda olan terminaldan keçən il gün üzrə dünyaın ümumi bazarına 27,65 milyon kubmetr qaz ixrac edilmişdir.

Ümumilikdə 2006-ci il iyunun dördundə birinci tankerin TC-nin Ceyhan adında dənizlimanından yola çıxarılmasından indiki dövrə qədər kəmər vasitəsilə tranzid olunmuş 258,7 milyon tondan çox xam şəkildə neft 2470 tanker köməyi ilə dünyanın neft bazarlarına yollanmiıdir. Bakı -Tbilis -Ceyhan borukəmərinin bir gündə ən böyük nəql etmə gücü isə bir milyon qırx dört min barrel təşkil olunmuşdur.

“Azəri -Çiraq- Günəşli” planı çərçivəsində xam neftin və “Şahdəniz” platfomasındandan çixarilmiş kondensat qazının ötürməsinii yerinə yetirən Bakı- Tbilisi- Ceyhan önəmli ixrac borukəməri vasitəsiylə 2010-cu ilin iyulunda imza atılmış başqa müqaviləyə görə, Türkmənistanın nefti də nəql edilir. Həmçinin, keşən ilin oktyabrından başlayaraq qeyd edilən kəmərlə

Qazaxıstanın “Tengiz” quyusundan hasil edilən neftin ixracı da yenidən bərpa edilmişdir. Bunların hamısı Bakı -Tbilisi- Ceyhan əsas ixrac neft-boru kəmərinin renttabelli, həmçinin uzundövürlü istifadəsinə böyük şərait yaradır. Qeyd edildiyi üzrə AR-da “Əsirin müqaviləsi” daxilində çıxarılan xamneftin ümumidünya bazarına çıxarılmasıda ölkəmiz üçün çox mühüm etibarlı və böyük imkanlara malik olan ixrac sistemi vardır. Bu isə dövlətimizin dünya sferasında güvənilən əməkdaş kimi mövqeyinin ildən ilə gücləndirilməsinə böyük şərait yaratmışdır.

"Əsirin müqaviləsi"nin bağlanmasından sonra başqa çətinlikdə həll olunmalıydı. Məsələ çıxarılacaq milyardlarla ton xam neftin hansı transzit marşrutla AB bazarlarına daşınacağı problemiydi. Bu strateji bir məsələ başlıca mübahisə predmetinə çevirmişdi. Region ölkələri əsas neft-ixrac boru kəmərinin yalnız özlərinin torpaqıarından keçməsinə, nəticədə, küli miqdarda daşınma gəlirinə yiyələnməyə, həmçinin qeyri yanacaq enerji mənbələri götüməyə cəhd edirdilər. Real tranzit marşrutlar içərisində hansıların siyasi, komersiya, iqtisadi, ekoloji-təhlükəsizliyə görə nisbətən daha əlverişli etməsini aydınlaədırmaq önəmlidir. Prosesin aktualığı həmçinin Bakı -Novorossiysk və Bakı- Tbilisi- Supsa neft-boru kəmərlərinin AR-nın daha da artan ehtiyaclarını ödəyəməməsi, əsasən də birincinin geoiqtisadi cəhətdən çoxda əlverişsiz olması ilə şərtlənirdirilirdi. Eyni dövrdə layihənin tərəfdarları o strateji önemli neft-boru kəmərin Bakı -Tbilisi- Ceyhan tranzitmarşrutu üzrə reallaşmasını mif hesabedirdilər.

"Bizim ölkəmizin Bakı- Ceyhandan digər şansımız yoxdur. Bu, bizim dövlətimizə iqtisadi və siyasi baxımdan faydalıdı olmaqla yanaşı, həmçinin çox əhəmiyyətlisi müstəqilliyimizi gücləndirmək üçün ən önəmli şərtdir" deyən ulu öndərimiz cənba Heydər Əliyev çox böyük diplomatik cəhtlər hesabına qeyd edilən layihənin siyasi cəhətdən alternativsiz olduğunu dünya miqyasda tamamən sübut etmişdir və müvafiq sazişin bağlanmasına müvəffəq olmuşdur. Beləliklə, müstəqil ölkəmizin daimi inkişafı və güeclənməsi üçün daha da sərt bünövrənin təməli qoyulmuşdur.

2014-cü il ölkəmizdə "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanmasının 20 illiyi qeyd olundu. Müstəqil ölkəmizin axır dövrlərdə qazandığı müsbət nəticələır öz əsasını ele həmin müqavilənin qazandırdığı iqtisadi dividenidlərdən əldə edir. Ulu öndərim cəba Heydər Əliyevin qazandığı "Əsirin müqaviləsi"nin uğurları hələ də vətəndaşlarımızın həyatında yüksək dərəcədə hiss olunur, Azərbaycanın güclənməsinə böyük imkanlar vəd edir, ümüd edirik ki, ulu öndərimiz cənab Heydər Əliyevin təməlini qoyduğu neft eyni zamanda qaz strategiyasını lazımınca davam etdirən AR Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi iqtisadi-siyasət nəticəsində ölkəmiz növbəti illərdə inkişaf etmiş dövlətlərlə eyni sırada durmaq imkanı yaradacaqdır.

AR-nın təzə neft strategiyasının bünövrəsini qoymuş "Əsrin müqaviləsi" daxilində də bir sıra müsbət nəticvələr əldə edilmişdir. "Azəri- Çıraq -Günəşli" layihəsinin iştirakçısı bp- Azərbaycan dirmasının hesabatına əsasən, il ərzində konsorsium tərəfindən "Azərı- Çiraq -Gunəşli" layihəsinin əməliyat tədbirlərinə 753 milyondan çox, önəmli xərclərinə isə 3 milyarda yaxın dollar xərclənmişdir.

"Azəri –Çiraq -Günəşlı" quyularından çıxarılan xamneft ümumidünya neft-bazarlarına BTC əsas ixrac neft boru-kəməriylə ixrac edilir. AR-ın paytaxtındandan TC-nin Ceyhan limanına qədər tikilən və ümumu məsafəsi 1849 km-ə yaxın olan həmin kəmər Xəzərdən Aralığa qədər 3100 metrdən çox hündürlüyüyə malik dağlardan, 1650-dən çox çay ötürücüsündən və 6-dan çox seysmik fəal ərazidən keçir. Neftin daşınma hızı saniyədə 3 metirdir. Kəmərin tikilməi geoiqtisadi baxımdan səmərli olmaqla bərabər, region dövlətlərinə görə eyni zamanda strateji önəm daşıyır. Neft kəmərinin inşaası 2005-ci ilin sonunda yekunlaşdı və 2006-cı ilin mayın 28-də, ölkəmizin Respubliqa günündə kəmərə ötürülmüş ilkin xamneft Ceyhan terminalına ötürüldü. Neft Kəmərin inşaası 3 milyarda yaxin düşünülsədə da, inşaat bundan daha qiymətət, 3.9 milyard ABŞ dollarından çox tutmuşdur. 2006-cı ilin iyulunda BTC boru-kəməri vasitəsiylə Səngəcaldan Ceyhana qədər 1851 km yol qət etmiş ölkəmizin nefti ilə doldurulmuş birinci supertanker Türkiyənin dəniz sahilindən yola düşdü. Neft

kəmərin yüksek təntənəli açılışı iyulun 11-də Türkiyənin Ceyhan rayonunda və TC-nin iqtisadi paytaxtında, 97 dövlətin nümayəndələrinin iştirakıyla baş tutdu. AR-nın, TC-nin və Gürcüstanın dövlət başçıları BTC-nin çox böyük önəminin simbolu olaraq, neft-kəmər maketinə qızıldan qurtaracaq quraşdırdılar. BTC neft-kəmərinın geo-iqtisadi baxımdan çox vacib olduğundan müəyyən ölkələr bu kəmər ilə özlərinin neftini ötürmək istəyindədirlər. Beləki, AR-la Qazaxıstan birlikdə onun neftinin bu boru köməyiylə ötürülməsinə aid saziş bağlanmışdır.

SOCAR həm dəniz hövzəsidə, həm də quru ərazisindda neftin və təbii qazın daha sərfəli çıxarılması niyətiylə dünyanın bir çox firmalaryla qarşılıqlı layihələr reallaşdırır. Bu zamana kimi SOCAR dünya üzrə 21-dən çox dövlətin 31-dan çox firması ilə dövlətimiz neft və qaz quyularının qarşılıqlı işlənməsinə aid 27 müqavilə bağlanmışdır. Həmin müqavilələr daxilində son zamanlarda AR-nın neft-qaz bölməsində bütövlükdə təxminən 52 milyardan çox ABŞ dolları dəyərindədə investisiya yatırılmışdır.

Öz əhəmiyyətinə, qlobal mahiyyətinə görə yer kürəsində populyar olan Socar-ın təssisçisi olduğu “Əsirin müqaviləsi” və başqa beynəlxalq neft-qaz sazişləri, habelə neft-qaz ixrac tranzit borumarşrutları Baki -Tbilısi- Ceyhan, Baki- Supsa, Baki- Tbilisi- Ərzurümvə s. çox mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hal-hazırki dövrdə diqqətdə qalan "Azər-Çiraq-Guünəşli" və "Şahdənız" kimi planlar hazırda dənizin hövzəsində reallaşdırılır. Müqaviləyə görə, quyuların tamhəcmli çıxarılması 3 mərhələ görə davam etdirilir. 1-ci mərhələnin lahiyəsi "Azəri" quyusunun mərkəzinin, 2-ci mərhələnin layihəsi "Azəri" quyusunun qərb və şərqnin, 3-cü mərhələnin layihəsi isə "Azəri", "Çıraq" quyularının və "Günəşli" quyusunun dərinliyində tamhəcmli işlənməsini relalaşdırır.

2.2. Azərbaycanın neft-qaz ixrac boru kəmərləri və dünya bazarına eneryidaşıyıcıların çıxarılması strategiyası

Azərbaycan neft və qazın qonşu ölkələrə və dünya bazarına nəql olunmasına investistya yatıraraq, xarici şirkətlərlə bərabər, fəal iştirak edir.

Hazirda neftin Azərbaycandan qonşu ölkələrə və dünya bazarlarına nəql olunmasıücün fəaliyyət göstərən uç boru kəməri mövcuddur:

- Bakı-Novorossiysk boru kəməri
- Bakı-Supsa boru kəməri
- Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəməri

Bundan başqa, neftin ölkə hüdudlarından kənara dəmir yolu vasitəsila nəqli Azərbaycandan kecməklə, Gurcüstanın Qara dəniz sahilində yerləşən Batumi və Kulevi terminallarından həyata kecirilir.

1. Bakı-Novorossiysk boru kəməri SSRİ dövründən (1983-cü ildən) mövcud idi.

2001-ci ildən ARDNŞ-nin xarici tərəfdaşlarla birgə istismar etdiyi qurudakı yataqlardan hasil edilən neftin nəqli da bu boru kəməri vasitəsilə həyata keçirilməyə başandı. 2008-ci ilə qədər AÇG neftinin və ARDNŞ-nin özünün hasil etdiyi neftin nəqli üçün istifadə edilmişdir.

Boru kəmərinin Rusiyadakı hissəsinin operatoru ASC "AK "Transneft" şirkəti, Azərbaycandakı hissəsinin operatoru isə ARDNŞ-dir. 2012-ci ildə bu boru kəməri vasitəsi ilə 2 milyon ton Azərbaycan nefti ixrac edilmişdir.

2. **Bakı-Supsa boru kəmərinin**bərpasma 1994-cu ildə baslanmış və 1998-ci ildə basa çatdırılmışdır. 1999-cu ilin aprelində boru kəmərinin rəsmi açılışı olmusdur.

BTCboru kəmərinin isə salınmasından sonra AÇG layihəsi üçün Bakı-Supsa boru kəmərinin əhəmiyyəti nəzərəçarpan dərəcədə aşagı düşmüşdür. Hazırda boru kəmərinə operatorlugu BP sirkəti həyata keçirir, lakin bu boru kəmərinin ARDNŞ-nin idarəçiliyinə verilməsi haqqında danişiqlar aparılır.

3. **Baki-Tbilisi-Cevhan boru kəməri (BTC)**

H.Əliyev adına olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin tikintisi 2003-cü ilin aprelindən başlamış və 2005-ci ildə başa çatmışdır. Ceyhan limanından neft tankerinin ilk yüklənməsi 4 iyun 2006-cı il tarixdə həyata keçirilmişdir.

Bu boru kəmərəli başlıca olaraq AÇG yataqlarından hasil edilən neftin Türkiyənin Aralıq dənizi sahilindəki Ceyhan limanınadə nəql olunmasıüçün nəzərdətutulmuşdur, lakin digər ölkələrdən neftin ötürülməsi üçün də istifadə edilə bilər. Buna misal kimi, BTC boru xətti ilə Türkmənistan məşəli xam neftin nəql olunmasını göstərmək olar. Bu investisiya layihəsində Azərbaycanın payı 25%-dir

4. Dəmir yolu vasitəsilə daşınmalar (Bakı-Kulevi/Batumi)

Bakı-Batumi (1883-cü ildə tikilib) dəmir yolu xəttində aparılan müəyyən bərpa işlərindən sonra 1999-cu ildən ARDNŞ tərəfindən xam neftin Gürcüstanın Qara dəniz sahilindəki Batumi limanına daşınmasına baslanılmısdır. Bu marsrutdan son illərdə Qazaxıstanın Tengiz və digər yataqlarından çıxarılan neftin, Türkmənistan mənşəlli neft məhsullarının tranzit daşımaları ilə yanaşı Bakı-Kulevi marşrutundan (2008-ci ildə istismara verilib) Azərbaycan və Türkmənistan mənşəlli neft məhsullarının, həmçinin Qazaxstanın Tengiz yatagından çıxarılan neftin Gürcustanın Qara dəniz sahilindəki Kulevi limanına nəql olunmasıüçün istifadə edilir.

Qazın nəql olunması

Hazırda region ərazisində aşağıdakı dörd magistral ixrac qaz boru kəmərləri fəaliyyət göstərir:

1. *Qazıməmməd-Astara-Bind-Biand.*

Bu magistral qaz boru kəməri ötən əsrin 70-ci illərində keçmiş SSRİ-nin İrandan gələn qazla təmin edilməsi üçün istifadə olunmuşdur. 2006-cı ildə qazın Azərbaycandan İrana tədarükü üzrə svop əməliyyatları başlanmışdır, ildə İrana 400 min.kubometr qaz ixrac olunur. İran öz növbəsində 350 mln. kubmetr qazı Naxçıvan MR-na nəql edir.

2. *Qazıməmməd-Qazax-Saquramo*

Qazıməmməd-Qazax-Saquramo qaz boru kəməri 1980-cı ildə inşa olunmuşdur, lakin SSR İttifaqı dağılandan sonra bu boru kəməri uzun müddət istifadəsiz qalmışdır. Bu magistral boru kəməri üzrə müvafiq bərpa-təmir işləri aparılandan sonra, o, 2006-cı ildən yenidən istismara verilmişdir. Bu boru kəmərinin operatorları **ARDNŞ** və Gürcüstanın Qaz Nəqliyyat Şirkətidir.

3. *Qazıməmməd-Mozdok*

1983-cü ildən Qazıməmməd-Mozdok magistral qaz boru kəməri qazın rusiyadan Azərbaycana nəql edilməsi üçün istifadə olunurdu.

2007-ci ildən başlayaraq, Azərbaycanda hasil olunan qaz həcmlərinin artmasından və daxili tələbatın tam ödənilməsindən sonra bu boru kəməri ümumilikdə fəal istifadə olunurdu. Bu boru kəmərinin operatorları **ARDNŞ** və Rusiyanın “**Qazprom”** şirkətidir.

4. *Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməri*

Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməri “Şahdəniz” yatağından hasil edilən təbii qazın Türkiyə bazarına nəql olunması üçün tikilmişdir. Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru kəməi BTC neft kəmərinə paralel olaraq yerləşmişdir və “Şahdəniz” layihəsinin 1-si mərhələsi çərçivəsində ilk ixrac olunan qaz bu boru kəmərinə 2007-ci ilin martında vurulmuşdur.

Son illər ölkəmizdə gedən davamlı inkişaf prosesləri, sürətli iqtisadi artım, əhalinin maddi rifahının günbəgün daha da yaxşılaşması bir daha sübut edir ki, xalqımızın ümumilli lideri Heydər Əliyevin inkişaf və tərəqqi konsepsiyası və onun nüvəsini təşkil edən yeni neft strategiyası uğurla həyata keçirilir. Azərbaycanın 165 illik zəngin tarixə və şanlı ənənələrə malik neft-qaz sənayesi əməkçiləri ARDNŞ-nin idarəçiliy ilə bu gün də öz sələfləri kimi xalqımıza ləyaqətlə xidmət edir, ölkənin sosial-iqtisadi, elmi-mədəni yüksəlişinə mühüm töhfələr verirlər.

Azərbaycanın neft ixrac boru kəmərləri.Şəkil 1.

Bakı-Novorossiysk neft ixrac boru kəməri ;Bakı-Tbilisi-Supsa neft ixrac boru kəməri;Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac boru kəməri

Diaqram 2.1

BTC layihəsinin iştirakçıları

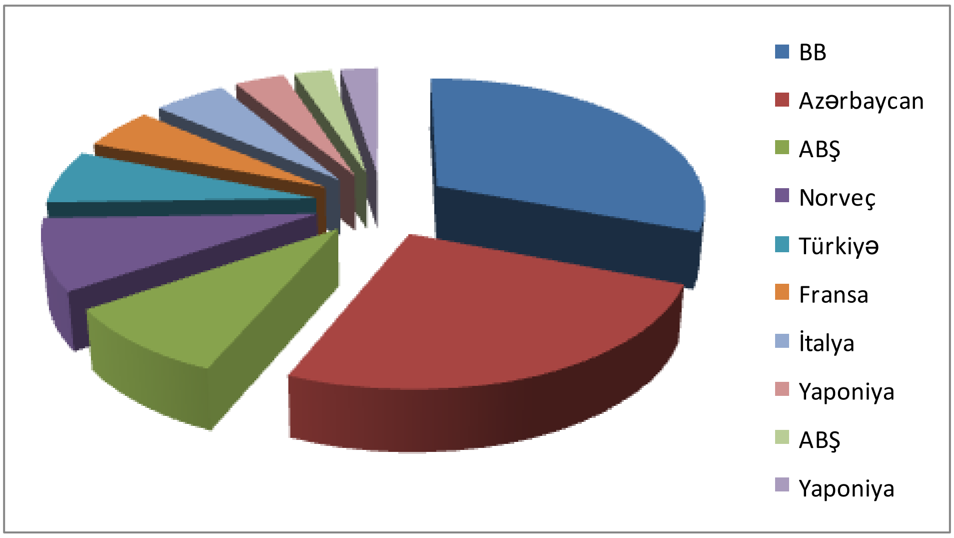

FƏSİL III. AZƏRBAYCANIN MİLLİ İNKİŞAF STRATEGİYASINDA ENERJİ STRATEGİYASININ VƏ XARİCİ İNVESTİSİYALARIN ARTAN ROLU

3.1. Ölkənin neft sənayesinin iqtisadi inkişafının idarə edilməsi strategiyası.

AR-nın neft sənayesinin idarəetməsinin əsasını dövlətin yanacağ-enerji təhlükəsizliyi, neft-qaz və neft-kimya sənayesi iqtisadi artım tempinə görə strateji hədəfləri təmin etdirmək, qabaqçıl və ekoloji cəhətdən yüksək texnologiyalardan faydalanaraq, dövlətimiz elmi-texniki, iqtisadi və bilik gücünün inkişaf etdirməsinə kömək etmək, regional və dünya səviyyəsində enerji layihələrində aparıcı yer tutmaq, tebii ehtiyatlarının və emal məhsullarının yerli və xarici bazarlarda satışından maksimal dərəcədə mənfəət götrmək təşkil edir. Bütün bunların əsasında neft sənayesin idarəetməsində əməliyyata görə effektivliyi, sosial və ekoloji cəhətdən cavabdehliyi, qabaqcıl beynəlxalq innovativ təcrübələri görə, dünyaya inteqrasiya olunmuş böyük beynəlxalq neft-qaz firmasına nail olmaqdır.

Neftə görə sənayesinin idarəetmə sisteminin inkişaf istiqamətləri:

- Qaz layihələrinin iqtisadi artımı.
- Dənizdə yerləşən yataqlarda xam neft hasilatının inkişafı.
- Quruda yerləşən yataqlarda neft hasilatının optimallaşdırılması.
- Karbohidrogenlərin nəqlinin və transit imkanlarının artımı.
- Emaledici sənaye sahəsinin inkişafı.
- **Digər bazarlarda investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi.**
- Ətraf mühitin qorunması sahəsində layihələrin həyata keçirilməsi.
- Digər fəaliyyət növləri üzrə mühüm inkişaf trendləri.

Azərbaycan Respublikasının neft sənayesinin aparıcı və əsas strukturu – Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətidir (ARDNŞ). Müasir modernləşmə və innovasiyaları daim tətbiq edən ARDNŞ-nin idarəetmə sistemi daim təkmilləşir və inkişaf edir. Belə ki:

1. ARDNŞ ölkədə maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlararına (İFRS) keçidini təmin edən ilk şirkət olmuşdur.
2. ARDNŞ-də müasir informasiya texnologiyalarının, xüsusən müəssisənin resurslarının idarə olunması üzrə "SAR" sisteminin tətbiqi müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir.
3. Şirkət dünyanın üç mühüm aparıcı reytinq şirkətindən ("Standart&Roor's", "Fitch Ratinqs", "Moody's") müvafiq müsbət dərəcəli reytinqləri alınmışdır. Bu isə ARDNŞ-nin nüfuzunu beynəlxalq aləmdə artırır və şirkətin layihələrinə sərmayə cəlb edilməsini stimullaşdırır.
4. Şirkətdə risklərin idarə edilməsi və daxili audit xitmətləri formalaşıb, xəzinədarlıq funksiyasının fəaliyyəti optimallaşdırılmışdır..
5. ARDNŞ 13.03.2013-cü il tarixində CEEMEA bazarına 10 il müddətində 1 milyard ABŞ dollar məbləgində xüsusi qiymətli kagızlar - avrobondların yerləşdirilməsini müvəffəqiyətlə həyata keçirmişdir. Bu fakt Şirkətin beynəlxalq maliyyə bazarlarında səviyyəsinin yüksək olduğunu və ölkəyə xarici sərmayə axınının və xarici tərəfdaşlarla əməkdaşlıq imkanlarının daha da genişləndiyini bir daha sübut edir.[1]

ARDNŞ-nin tərkibinə aşağıdakı birlik, idarə və müəssisələr daxildir:[2]

- Azərbaycan Neft İstehsalat Birliyi
- Azəri Kimya İstehsalat Birliyi
- Azəri Qaz İstehsalat Birliyi
- Azərbaycan neft-yağ emal zavodu
- BANM
- Ekologiya İdarəsi
- Geofizika və Geologiya İdarəsi
- Heydər Əliyev adına BDÖZ
- Heydər Əliyev adına BNEZ

[1]SOCAR. ARDNŞ-nin 2015-ci ilə kimi strateji inkişafına dair Kompleks Planın xülasəsi. Bakı 2013.

[2]www.socar. az/

- KQİT (Kompleks Qazma İşləri üzrə Trest)
- Marketinq və İqtisadi Əməliyyatlar üzrə İdarə
- **Neft Kəmərləri üzrə İdarə**

6. Neft-qazelmitədqiqatlayihə Institutu
7. NQT tresti
8. QEZ
9. **<u>Qaz İxracı üzrə İdarə</u>**
10. SİI (Sosial İnkişaf üzrə İdarə)
11. Sərmayələr üzrə İdarə
12. Təhlükəsizlik üzrə İdarə
13. Təlim Tədris və Sertifikatlaşdırma üzrə İdarə
14. İTRİ (İnformasiya Texnologiyaları və Rabitə üzrə İdarə)

Azərbaycan Respublikasını xaricdə investor təmsilçisi SOCAR-ın xarici bazarlarda neft-qaz məhsullarının satış şəbəkələri genişləndirilməkdədir.(cədvəl 3)

Cədvəl 3.1

№	SOCAR-ın neft-qaz məhsullarının satış obyektləri	Miqdarı	
		müasir	Nəzərdə tutulan
1	"SOCAR Georgia Petroleum"	114	20
2	SOCAR Energy Ukraine"	17	25
3	SOCAR Petroleum Romania";	29	28
4	SOCAR Tradig"	172	
5	"SOCAR Turkey Energy A.S.	61,3	
	"Petkim" STAR neft emalı zavodu		

ARDNŞ-nin hasil etdiyi neft və qaz sektorunun Ümumi Daxili Məhsulda payı haqqında ətraflı məlumat diaqram 3.1-də verilmişdir.

ÜDM tərkibində neft-qaz sektorunun payı.[1]

Diaqram 3.1

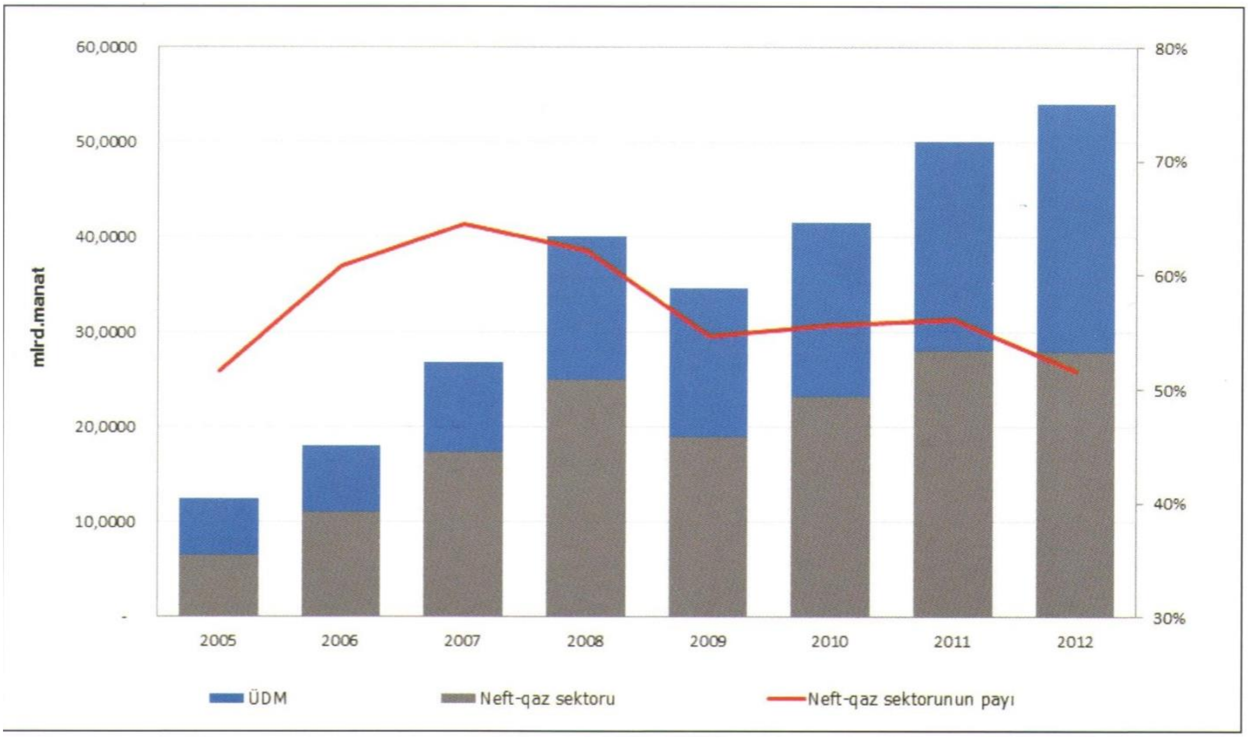

Respublikamızın Prezidenti cənab İlham Əliyevin 21 dekabr 2011-ci il tarixli **"İnnovativ və irəli texnologiyalara görə rəqabətə davamlı istehsalın artım tempi"** Fərmanı isə dövlətdə neft-kimya və başqa bölmələrin sürətli inkişafına nail olmaq.

Socar tərəfindən çıxarılan neft-qazdan əldə olunan gəlirlər 1999-cu il dekabrın 29-da ümumilli liderimiz cənab Heydər Əliyevin Sərəncamıyla təşkil edilən Azərbaycan Dövlət Neft Fondunda (Socar) toplanır və Fondun əsasnaməsinə görə valyuta kimi saxlanılmaqdan əlavə dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının tenpinə görə də yararlanır. Lakin Socar başqa gəlirləri Şirkətdə qalır. Yəni ARDNŞ-nin sərmayəçiləri, payçı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun

---

[1]SOCAR. ARDNŞ-nin 2015-ci ilə kimi strateji inkişafına dair Kompleks Planın xülasəsi. Bakı 2013.

sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər şirkətə aid edilir. ARDNŞ-nin 2016-cı il dövlət büdcəsinə qəlir mənbələri hissəsində bunu aydın görmək olar.

Cədvəl 3.2

ARDNF-nun 2016-cı il dövlət büdcəsi.

Sıra №-si	Gəlir mənbələri	Gəlirlərin məbləği (min manat)
2.1.	Azərbaycan Respublikasının payına düşən karbohidrogenlərin satışından əldə edilən xalis gəlirlər (karbohidrogenlərin nəql edilməsi üzrə məsrəflər, bank, gömrük rəsmiləşdirilməsi, müstəqil nəzarət (sörveyer), marketinq və sığorta xərcləri çıxılmaq şərti ilə, habelə **Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin sərmayəçiləri, payçısı və ya tərəfdaşı olduğu layihələrdə onun sərmayəsinə və ya iştirak payına düşən gəlirlər istisna olmaqla**	11 221 286,4
2.2.	Karbohidrogen ehtiyatlarının işlənməsi ilə əlaqədar sərmayəçilər tərəfindən müqavilə sahəsindən istifadə üçün ödənilən akrhesabı ödənişlər	1 661,6
2.3.	Neftin və qazın Azərbaycan Respublikasının ərazisi ilə ötürülməsindən əldə edilən gəlirlər	6 276,0
2.4.	Dövlət Neft Fondunun valyuta aktivlərinin yerləşdirilməsindən və idarə olunmasından əldə edilən gəlirlər	379 580,7
2.5.	Neft-qaz sazişlərinin imzalanması və ya icrası ilə bağlı sərmayəçilər tərəfindən ödənilən bonuslar	18 038,7
2.6.	Qanunvericiliyə uyğun olaraq digər gəlirlər və daxilolmalar	100,0
	Cəmi	**11 626 943,4**

Hal-hazırda bütün dünyada “mavi yanacağa” olan təbii qaza tələbatın artmağa davam etdiyi bir zamanda qaz hasilatının artırılması ölkəmizin qarşısına vəzifə qoyduğu mühüm sayılan işlərindəndir.

Ölkəmizin təbi qaz təlabatının daimi təminatının və eyni zamanda ixracının gücünün çoxaldılması üçün SOCAR-ın qabağında yeraltı qaz anbarlarının müsbət tutumunun inkişafına dair əsas vəzifə təxirə salınmadan və yaxşı keyfiyyətlə yerinə icra olunur. Az bir zamanda Qaradağ və Qalmazın qaz ehtiyatlarının tutmları artmış və ötən il üç tam onda üç mlrd kubmetrə çatdırıldı. Eyni zamanda yeni quyularda ışlər apararq həcmi beş mlrd-a qaldırmağı ehtimal edirik.

2016-cı ildə respublikada təbii qaz kondesnatı ilə birlikdə 41 milyon 83,3 min ton neft xammalı hasil edilmişdir. Bu da keçən illə müqayisədə 0,2 faiz artım deməkdir.

Cəmiyyət qarşısında duran vacib sosial məsuliyyətini dərindən başa düşən SOCAR respublika əhalisinin neft-qaz məhsulları ilə təminatını ödəməklə əhalinin ictimai həyatında aktiv iştirak etmiş, ölkəmizdə həyata keçirilən vacib sosial-iqtisadi layihələrə əhəmiyyətli nəsihətlər vermişdir. Hər ötən il şirkətin maliyyə ehtiyatları hesabına ölkənin digər bölgələrində əhalinin yaşayışının yaxşılaşdırılması məqsədilə inşa edilmiş yeni məktəblər, kitabxanalar, xəstəxana və tibb məntəqələri, idman kompleksləri, istirahət mərkəzləri, körpülər, park və xiyabanlar neftdən əldə olunmuş vəsaitlərin sosial infrastrukturun yenidən qurulmasına istiqamətləndiyini bir daha açıq şəkildə göstərir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin modern tipli bir müəssisə olaraq dünya səviyyəsində həyata keçirdiyi investisiya layihələrinin nailiyyət əldə etməsi üçün modern biliklərə yiyələnmiş **gənc kadrlara** olduqca vacib ehtiyacı vardır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin göstərişləri üzrə şirkətin kadr ehtiyatlarının müasir tələblərə ayaq uyğunlaşdırılması məqsədilə diversifivasiyalı kadr hazırlığı proqramı müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilir. Gənc nəslin yüksək bacarıqlı, beynəlxalq standartlara uyğun təhsilini artırması, ixtisası

üzrə mütəxəssis kadrlar hazırlanması yönündə təqaüd proqramları gerçəkləşdirilir. 2014-ci ildə şirkətin maliyyə ehtiyatları hesabına Böyük Britaniya, Fransa və Almaniyanın tanınmış universitetlərində təhsil alan 32 məzun təhsilini uğurla başa çatdırmış və SOCAR-ın müxtəlif struktur bölmələrinə təyinat almışlar. Hal-hazırda SOCAR tərkibində "Neft məktəbi" fəaliyyətdədir. SOCAR bundan sonra da dövlətin dəstəklədiyi prioritet fəaliyyət istiqamətləri olan elm və təhsilin inkişafına diqqətini davam etdirəcək və neft kapitalının insan kapitalına çevrilməsi üzrə cəhdlərini artıracaqdır.

3.2. Azərbaycanın müasir qaz layihələri və onların milli inkişaf strategiyasında rolu

Axır zamanlar dünya səviyyəli tərəfdaşlıq zonasına dönmüş Xəzər hövzəsinin sahib olduğu çox geniş karbohidrogen ehtiyatlarının hesabına bir şox qlobal enerji layihələrinin gerçəkləşdirdiyi mərkəz kimi maraq oyadır.Buna görə də Xəzərin Azərbaycan yerləşən "Şahdəniz" yatağı mühüm xüsusiyyət daşıyır. Yeddi ildən çoxdur ki, (2006-cı ildə) "Şahdəniz" yatağının ilk qurulma mərhələsində hasilata verilən qaz Gürcüstana eyni zamanda Türkiyəyədə, oradan da Yunanıstana ixrac edilir. Bu yatağda yerləşən qaz ehtiyatlarıyla zəngin olduğuna görə layihənin ikinci mərhələsinə təkan vermişdir.

Ölkəmizin vacib qaz ehtiyatçısı kimi regionda əhəmiyyətinin daha da yüksəlməsi Xəzər dənizində olan bu qaz-kondesnat yatağının istismara verilməsiylə əlaqədardır.

2007-ci ilin martından başlayaraq Xəzər dənizində olan bu yataqdan çıxarılan təbiiqaz Bakı-Tblisi-Ərzurum borukəmərinin vasitəsiylə Gürcüstan ərazisinə nəql edilməyə başlanmışdır. 2007-ci ilin 3 iyulunda qaz-kondesnat yatağıyla çıxarılan təbi qaz Bakı-Tbilisi-Ərzurum marşrutuyla Cənubi Qafqazda

olan boruyla Türkiyəni keçərək, bu dövlətin qaz kəmərlərinə daxil edilmişdir. Cənubi Qafqazda olan qaz kəmərində ötürmə bacarığı il ərzində 20 milyarda yaxın kubmetr həcmiylə hesablanır. Azərbaycanda olan kəmər 442 km, Gürcüstanda isə 248 km-ə bərabərdir. Diametr göstəricisi 42 düyümlə göstərilmişdir. Kəmərin sonuncu hissəsi Gürcüstanla Türkiyənin sərhəd hissəsində məskunlaşır. Türkiyədəki qaz kəməri 280km-dir. Kəmərin Gürcüstanla Türkiyənin sərhədindən Ərzuruma kimi BOTAŞ birliyinin qaz kəmər qovşasğının tərkib hissəsi sayılır.

2013-cü ilin 17 dekabrında Bakı şəhərində layihəyə görə son investisiyayla bağlı qərarının imzalanmasıyla “Şahdəniz” yatağının tam şəkildə işlənməsi əsas mərhələyə addım atdı. Layihəyə görə investisiyayla bağlı qərarının imzalanmasında iştirakı olan Ölkə başçımız İlham Əliyev bildirmişdir ki “Şahdəniz-2”, TANAP və TAP dünya üzrə ən böyük enerji layihələrindən biridir.buna əsasən 45 milyard dollarla yatırım cəlb olunacaq, marşrutla qeyd olunan ölkələrdə 30 mini keçməklə yeni iş yerləri açılacaqdır. Təbiidir ki, bu da öz növbəsində artıq cəhdlər istəyəcəkdir. Biz qarşılıqlı hərəkətimizlə gerçəkləşdirəcəyimiz daha böyük layihənin hələ əvvəlindəyik**.** Həmçinin, prezdentimiz “Şahdəniz” layihəsinin Avropada olan enerjiylə bağlı xəritənin dəyişiləcəyinə inandığını bildirmişdir.

1996-da SOCAR "Şahdəniz" qazının hasilatına görə ilk müqavilə bağlandı. 1997-də Şimalın İxracıyla bağlı Marşrutu sayılan Bakı-Novorossiysk, 1999-da isə Bakı-Supsa ixracının neft boru kəməri istismara başlanıldı. 2003-cü ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin təməli qoyudlu. BTC 2006-cı il mayın 28-də - ilk İstiqlalla bağlı Bəyannamənin elan edildiyi günün tarixində istismara verildi.

1990-cı ildə SOCAR tərəfindən ölkəmizin qazla təchizatını təmin olunmasına görə çox illər əvvəl aşkar edilmiş "Şahdəniz" bölgəsində quyu qazıntısına başlanılmışdı. Həmçinin 2 min metrə qədər qazıntı işi getsə də, ehtiyat və texnika olmadığı üçün yarıda qalmışdır. "Şahdəniz" qaz yatağında qarşılıqlı fəaliyyətlə bağlı 1996-cı ilin iyun ayında SOCAR-la başqa neft

şirkətləriylə saziş bağlandı. Görülən gərgin iş nəticəsində 1999-cu ildə böyük gücə sahib qaz yatağı aşkar olundu, yataq ölkəmizin qazla təminatını ödəməklə biryerdə, həmçinin ilk dəfə təbii qazın ixracına şərait yaradır.

Dünyada iri qaz-kondesnat yatağlarından biri hesab olunan “Şahdəniz”-in ehtiyatları 1,2 trilyona yaxın kubmetr qaz həmçinin 240 milyon tondan çox olan kondensat qədərdir. İstifadədə olan “Şahdəniz-1” mərhələsnin hasilatı ildə təxmini 9 milyard kubmetrə yaxın təbii qaz hesab olunur.

Dövlət başçımız İlham Əliyev çıxışında bildirmişdir ki, ədirin müqaviləsi bağlandıqdan iki il sonra “Şahdəniz”-lə bağlı imzalanmış saziş böyük əhəmiyyət kəsb edir. Həmin dövrlərdə bizə məlumdur ki, ölkəmizdə xeyli sayda qaz yataqları varıydı və “Şahdəniz” yatağının da işə düşməsi bunu sübut etdi. Bu yataq dünyada böyük yataqlardan biri sayılır və ölkəmizin qaz gücünün təxmini 50 faizə yaxınını aid edir.

2013-cü ildə TAP layihəsi – Transadriatik boru kəmərinin əsas ixrac yolu haqqında verilən razılıq isə üçüncü addım sayılırdı. TAP kəmərimiz Türkiyə ilə Yunanıstanın sərhədi olan yerdə TANAP ilə qovuşacaq, bundansonra isə Yunanıstanın həmçinin Albaniyanın əraziləri daxilində Adriatik dənizini altı keçidi etməklə İtaliyanın cənubi sahillərinə qədər uzanacaqdır. Cənub-Şərqi Avropa ölkələrini qaz ilə təmin edəcək TAP daha sonra Xəzər hövzəsində çıxarılacaq təbii qazı qitənin başqa böyük qaz ehtiyacı olan ölkələrə - Almaniyaya, Fransaya, Böyük Britaniyaya, İsveçrəyə və Avstriya dövlətinə ötürülməsi məqsədiylə böyük şərait yaradacaq, beləliklə yataqda 2-ci addımda çıxarılmanın həcmi təxmi 2 dəfə yüksələcək və hazırda çıxarılmaqda olan 9 milyarda 16 milyard kubmetr qaz çıxarışı üstünə gələcək. Bunun da öz növbəsində 10 milyardı Avropaya, 6 milyardı 2018-ci ildən başlayaraq Türkiyəyə göndəriləcək.

Ölkəmiz 206-cı ilə qədər Rusiyadan qaz hasil edirdi. 2007-ci ildən asılılığın aradan qalxması və ixraca başlayan dövlətə çevrilməsi ölkə başçımız İlham Əliyevin yerinə yetirdiyi enerji siyasətinin mahiyyəti haqqında gözəl təsəvvür yaradır. Belə yolda uğur əldə etdiyimiz addımlarımızdasn biri

"Şahdəniz-1" yatağı üzrə birinci qaz çıxarılışı olmuşdur. 2006-cı ildəki yatağın istifadəsi ölkəmizin tələbatının tam ödənilməsi və 2007-ci ildəki böyük ixracına şərait yaratmışdır. Əsrin müqaviləsi sayılan sazişə və "Cənub" qaz yolunun başlanğıcın qoyuluşunun şərəfinə gözəl mərasimdə dərin mahiyyətli nitq söyləyən ölkə başçımız İlham Əliyev yalnız bu reallıqdan başlayaraq layihənin əsasının hələ 2007-də qoyulduğunu diqqətə yetirmişdir: Ölkəmiz artıq cənubun dəhlizində birinci parçasını 2007-də istismara vermişdir. Bundan sonrakı dövr müddətində biz böyük layihə ətrafında işlər aparırdıq. 2012-ci ildə Türkiyə ilə Azərbaycanın siyasi rəhbərlik fəaliyyəti göstəricisində Trans-Anadolu adlanan kəmərin qurulmasıyla əlaqədar razılıq əldəşdur. TANAP həmçinin onun gerçəkləşdirilməsi böyük haldır. Məhz TANAP layihəsinin əldə olunmasından sonra artıq "Cənub" qaz dəhlizi özün aşkar etməyə başlamışdır. 2013-cü ildə TAP-ın layihəsi - Trans-Adriatik boru kəmərinin əsas ixrac yolu kimi seçilməsi də mühüm halıydı. Həmçinin, ötən il artıq qaz satışıyla əlaqədar olaraq sazişlər bağlanmışdır. Beləki bizə artıq bir çox yollar açıq olacaqdır. Avropa qitəsini qazla təmin edən ölkələrdən biri olan dövlətimiz məqsədli mövqeyi nəticəsində başqa bir strateji əhəmiyyət kəsb edən layihənin əsasını qoymuşdur. Yeni layihənin gerçəkləşməsi ölkəmizdəki qaz ehtiyatlarının avropa ölkələrinə nəqlində diversifikasiya imkanları daha da artacaqdır.

2011-ci ildə Avropayla Azərbaycan arasında bağlanmış məlum enerji memorandumu bu ölkələrin enerji dəhlizlərinin əsəs hissəsi olan Trans-Adriatik (TAP) boru kəmərinin çəkilməsi üçün də böyük şərait yaratmışdır. Keçən il "Şahdəniz" konsorsiumuna görə nəzərə alınmış tədbirlərin uğurla gerçəkləşdirilməsiylə yadda qalan olmuşdur. 2013-cü ildə konsorsium dövlətimizin qazını Avropa ölkələrinə göndərəcək layihə kimi TAP göstərilmişdir. TAP layihəsi üzrə Cənub Qafqazın Qaz və TANAP-ın ardı olaraq "Şahdəniz-2" quyusudakı qazın Yunanıstandan eyni zamanda Albaniyadan keçərək Adriyatik dənizilə İtaliyanın cənubu boyunca, daha sonra Qərbi Avropa dövlətlərinə daşınması planlaşdırır. Dəyəri təxminən 2,2 milyard dollara yaxın

ehtimal olunan TAP layihəsinin 3 hissədarı (EGL-i, Statoil-ı və E.ON Ruhrgas-ı misal göstərmək olar) vardır.

Azərbaycan özünün enerji resurslarını dünya bazarlarına çıxarmaq kimi mühüm və vacib vəzifənin öhdəsindən də uğurla gəlməyi bacarmışdır. Özü də ixracın tranzit marşrutlarının göstərilməsində dövlətimizin siyasi iradə nümayiş etdirməsi diqqəti xüsusilə özünə çəkir. Məhz buna görədir ki, dövlətimiz bu sahədə azad siyasət apararaq ölkəmizin karbohidrogen ehtiyatlarının dünyaya ötürülməsi üçün böyük istiqamətləndirilmiş neft və eyni zamanda qaz kəmər qovşağlarını yaratmağı bacarmışdır. Məhz bu xüsusi məsələyə toxunan dövlət başçımız İlham Əliyev söyləmişdir ki bizim kəmərlərimizin çox sistemlı bir şəkildə olması geniş şaxələndirməni tam olaraq təmin edir.

Bakı-Tblisi-Ərzurum qaz ixracı edən xətti dörd iyun 1996-da SOCAR **və** digər iştirakçı şirkətlər ətrafında dünyanın böyük bir qaz-kondesnat xətlərindən sayılan və ölkəmizdə məskunlaşan "Şahdəniz"-in potensial sahə tapıntısı, işlənib hazırlanması və çıxarılışın bölgüsü barəsində Saziş bağlanmışdır. "Şahdəniz"-in balansı 1 trln kubmetri keçərək, kondesnat balansı 301 mln tonu aşmış kimi qeydə alınır. Yatağın işlənib hazırlanmasının 1-ci addımı üzrə ildə səkkiz mlrd kubmetr təbi qazın çıxarılışı ehtimal olunur. Çıxarılacaq qazın bilinən sazişlərlər görə Türkiyəyə bir ilə uyğun olaraq altı mlrd kubmetr, Gürcüstana bir ilə 0.3 mlrd kubmetr və ölkəmizə ilə 1.6 mlrd kubmetr təchizatı planlaşdırılmışdır. "Şahdəniz"-in birdəfəlik işlənib hazırlanmasına görə birinci addım layihəsi daxilində qaz satışı həmçinin satışın nəzarət olunması məqsədi ilə "Statoyl" şirkətin başçılığıyla AQT müəssisəsi yaradılmışdır. Yataq çıxarılacaq qazı ilk öncə bizim ölkəmizin tələbatını ödəməyə xidmət edəcək. Həmçinin birinci addım müddətində çıxarılacaq qazın Botaş həmçinin Beynəlxalq Əməliyyat müəssisəsinə satılması barəsində müqavilə imzalanmışdır. Azərbaycanla Türkiyə, ölkəmiz ilə Gürcüstan arasında imzalanmış müqavilələr "Şahdəniz" qazına Avropa ölkələrinə gedən yolu göstərəcəkdir. Yatağın işlənib hazırlanmasının ikinci addımında ehtimallara əsasən, bir ilə nəzərdə tutulmuş təxmini on iki mlrd həcmində təbi qaz çıxarılmalıdır. 2015-ci ilədək "Şahdəniz"-

dən bir ilə təxmini olaraq iyirmi mlrd həcmində qazın çıxarılışı ehtimal olunur. Dünyamızın çox miqdarda ən zəngin qaz-kondesnat yatağından hesab edilən "Şahdəniz" yatağından çıxarış 2006-cı ilin on ikinci ayında başlanmışdır. 2010-da aprel ayının birinədək buradan on səkkiz tam onda səkkiz milyard həcmində qaz hasil edilmişdir.

Bakı-Tbilisi-Ərzurum kəməri yalnız ölkəmizin deyil, Qazaxıstana eyni zamanda Türkmənistana da xeyirli bir layihə kimi görsənmişdir. Həmin bu ölkələrdə bizim kəmərimizin köməyi ilə öz ehtiyatlarını başqa ölkələrə ixrac etməyi nəzərdə tutullar.Bu məsələyə əlavə olaraq müqaviləyə əsasən . Bu da "Şahdəniz" qazının Türkiyə Cumhuriyət əlavə, Yunanıstan, İtaliya, Balkan yarımadası ölkələrinə və başqa Avropa dövlətlərinə ötürülməsinə şərait yaradıb.

“Şahdəniz” beynəlxalq aləmdə ən böyük enerji layihələrindən birisidir. Bu enerji təhlükəsizliyi üçün, enerji diversifikasiyası üçün, cəlb olunan ölkələr və firmalar arasında geniş, beynəlxalq qarşılıqlı əməkdaşlıqla əlaqəli tarixi önəmə malik bir layihədir.

Respublikamız nəinki özünün, hətta ümumilikdə Cənubi Qafqaz və Xəzər dənizi regionunun XXI əsrdə inkişaf xətlərini təyin edən qərar verdi: "Şahdəniz" konsorsiumu Xəzərin ölkəmizin sektorunda olan "Şahdəniz" qazı quyusunun "2-ci Mərhələ" layihəsinin işlənib hazırlanmasına son investisiyalar qərarını bəyan edirdi.

Belə təklif ölkəmizin və Gürcüstanın torpaqlarınca Cənubi Qafqaz Boru Kəmərinin (CQBK) böyüdülməsi, Türkiyə Cumhuriyəti torpaqlarından keçən TANAP-ın və Yunanıstanın, Albaniyanın torpaqlarından gedərək İtaliya torpaqları boyunca TAP-ın inşaatıylə aid olan layihələrin reallaşmasına imkan verir. Həmin layihələrlə bərabər həmin qazın Bolqarıstan torpaqlarına nəql ediləcək infrastruktur, Avropa regionuna alternativ Cənub Qaz Dəhlizi yaradacaq.

"Şahdəniz" quyusundan "2-ci Mərhələ" üzrə çıxarılacaqək illik 17 milyard m^3 qaz təxmini 3,6 min km məsafəyə ötürülərək Gürcüstan, TC-də, Yunanıstanda, Bolqarıstanda və İtaliyada olan milyonlarla istifadəçinin

enerjisini ödəyəcək. İlk əvvəl qaz Gürcüstan Respublikası və Türkiyə Cumhuriyətinə satılmaqla 2018-ci ilin son aylarına planlaşdırılır, Avropaya isə qazı bu tarixdən təxmini bir il sonraya çatdırılacağı düşünülür. Beləliklə, "Şahdəniz" quyusundan "2-ci Mərhələ" üzrə dövlətimizin il üzrə qaz ixracı təxmini (indiki dövr dəyərlərlə) 6.2 milyarddan çox dollar olacaq. Həmin həcm dövlətimizin 2012-ci ildə olan ümumi ixracının 25%-ə qədəridir. İxrac həcminin yüksəlməsi ölkəmizin valyuta gəlirlərinin artamasıdır ki, bu da uzunzamanlı dövrdə respublikada makroiqtisadi sabitliyi və fiskal dayanıqliliq təmin etməyə əsasdır.

2014-cü ildən başlayaraq "Şahdəniz" təsisçiləri real imkanlara görə çıxarılması ildə 1,5 milyard m^3 yüksəldəcəklər.

Socar və "Şahdəniz"-in təsisçiləri eyni zamanda "Şahdəniz" üzrə Hasilatın Pay Bölgüsü haqqında Sazişin (HPBS) zamanın 2047-ci ilə kimi yüksəldilməsi üzrə qaydalarda də razılaşdırmışlar. "Şahdəniz" iştirakçıları HPBS-ə görə daxili quyularda kəşfiyyat eləcədə dəyərləndirmə işlərinin görülməsi üzrə razılaşıblar. Nəticədə, Dövlətimiz qarşıdakı 36 il üzrə Avropanın enerji istifadəçilərinin önəmli əməkdaşı olacaq. Qazın satışı və daşınmasina bütün sazişlər "Şahdəniz" üzvlərinin yaratdığı Azərbaycanın Qaz Təchizatı uzrə Şirkəti tərəfindən Socar-in başçılığı ilə idarə ediləcəq. Buna göre də, **SOCAR ilk dəfə bu cür böyük əməliyyata operatorluq edir.** Ölkəmizin müstəqillik dövründə reallaşan əvvəlki neft-qaz planlarının operatorları təcrübəli BP və "Statoyl" transmilli şirkətləri olmuşdur. "2ci Mərhələ" planında SOCAR-ın təşəbbüsü əldə etməsi həmin şirkətin qlobal baxımdan transmilli korporasiya kimi statusunun inkişafı ilə bitəcək. SOCAR əlehinə bu yaxın zamanlarda "Global Witness" təşkilatı üzrə reallaşan kompaniyanın əsas səbəbi Azərbaycan firmasının beynəlxalq imicinin artmasna görədir. Əgər SOCAR "Şahdəniz" "2-ci Mərhələ"-nin görülməsi eləcə də Cənub dəhlizi neft borusu kəməri layihələriylə beynalxaq bazarın neft-qaz sənayesində indiki dövrə qədər reallaşmış ən birinci və ən qəliz lahiyələrdən birinə rəhbərlik edirsə, deməli, firma həmin hücumlara da hazırlılı olmalıdır.

"Cənubi" qaz dəhlizinin mövcud olması üçün əhəmiyyətli təşkilati-hüquqi tədbirlərin reallaşması də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. AR-ın Prezidentinin fevralın 25-i 2014-cü il tarixli "Şahdəniz" qaz-kondensat quyusunun istismarının ikinci mərhələsi və "Cənub" qaz dəhlizinin yaradılmasına görə digər planlar üçün bəzi fəaliyyət haqqında" sərəncamına görə "Şahdəniz" qazın kondensatı quyusunun istifadəsinin II mərhələsi, Cənubi Qafqazın Borusu Kəmərinin böyüdülməsi, Tranzit-Anadolu boyu Boru Kəməri və Trans-Adriatik boyu Neft Borusu Kəməri planlarının idarə olunmasını heyata keçirmək üçün SOCAR tərəfindən nizamnamənin kapitalı 110 milyon dollar dəyərində - hissələrinin 52%-i dövlətin mülkiyyətində, 48%-i SOCAR-a aid olan "Cənubi" qaz dəhlizi QSC yaradılmışdır.

Son investisiya qərarıyla təsadüf olaraq Socar "Statoyl" transmilli şirkətindən "Şahdəniz" eləcə də Cənubi Qafqazın Boru Kəmərində 6,8% iştirak hissəsi alıb. Bunun nəticəsində "Şahdəniz" üzüvlərı işçində SOCAR 16,8% hissəylə "Statoyl"u da (15,5%) ötərək II pilləyə qalxıb. Qeyd edək ki, SOCAR 96% hissə ilə TANAP üzvləri içində birincidir və layihənin önəmli söz sahibidir. Həmçinin, SOCAR Trans-Adriatikin kəməri (TAP) konsorsiumunda da 21% hissəylə BP ilə I və II yerləri tuturlar. Nəticədə, SOCAR yataqlardan neftin bazarına qədər olan böyük bir dəyər zincirinin bütün hissələrində təşəbbüsə nail olmuşdur. Belə anda xüsusi göstərməliyik ki, Aİ-nın III Enerji Paketi - təbii qaz təchizatı, daşınması və paylaşdırılması hərəkətlərinin bir-birindən fərqlənməsi və III tərəfin çıxışı – SOCAR-ın idarə etdiyi beyaq deyiən planlara tətbiq olunmr. Ona görə ki, Cənubi Qafqazın borusu kəməri və TANAP Aİ-nın hüquqi əhatə sahəsindən qıraqdadır, TAP kəməri də mülkiyyətlərin ayrılması, III tərəfin çıxışı və idarə olunan tariflər sahəsində "III paket"in tələblərindən azad olunub. Nəticədə, SOCAR-ın başçılıq etdiyi Cənubun dəhlizinə "yaşıl işıq" yandırılmışdır.

Neft strategiyasının uğurla davam etdirilməsi üçün dünya birliyində geniş müzakirə olunan neft- qaz kəmərlərinin daha əlverişli, milli maraqlarımıza və dövlətçilik mənafeyimizə uyğun variantlarının həllinə üstünlük verilir.

Azərbaycanı dünya bazarlarında tanıdan, dövlət başçısının İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi dünyada böyük şirkətlər arasında tanınan ARDNŞ- in son illərdə apardığı investisiya siyasəti ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafını təmin edir.

TANAR layihəsi daxilində "Şahdəniz" quyusunun işlənilməsinin II mərhələsinin əsas vasitələrindən birii olaraq, bu mərhələ daxilində çıxarılacaq il üzrə 17 milyard m^3 qazın həcminin 7 milyard m^3 TC-ə satılmasını, 11 milyard m^3 -nin isə Avropa regionu boyunca ixracının reallaşdirilmışdır;

Borunun kəmərinin əvvəlcə gücü 16 milyard m^3, 2003-2026-cı illər arasında 23 milyard m^3, 2026-cı ildən başlayaraq ildə 31 milyard m^3 ötürülməsi planlaşdırılır;

Layihəyə əsasən birinci qazın ixracı 2018-ci ilə yaxın planlaşdırılır. "Şahdəniz" qazının kondensati quyusunun çıxarılması II mərhələsi daxilində çıxarılacaq qazın Avropa regionu boyunca daşınma Borusu kəmərinin Türkiyə eləcə də Yunanıstan başlayaraq, Yunanıstanı, Albaniyanı və Adriatik dənizi ötməklə, İtaliya Respublikasının cənubi sahilinədək inşaatı planlanmışdır.

TANAP-da SOCAR-ın 80%-lik hissəyə əldə olunması da layihənin dövlətimizə strateji vacibliyini yenidən göstərdi. Həmin layihə Tranzitxəzər qazın kəmərinin reallaşmasına da təzə imkanlar yaratmışdır. Buna görə ki, Qazaxıstannın və Türkmənistanın yaxın gələcəkdə həmin layihədə iştirak edceyi təqdirdə respublikamız həm də qazın nəqlində önəmli tranzit dövlətə dönəcəkdir. Bütövlükdə, TANAP layihəsi nəticəsində ölkəmizin Şərq-Qərb enerjinin dəhlizinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

Bakı-Tbilisı-Ceyhun, Bakı-Tbilisi-Ərzurum, Bakı-Novorosiysk, Bakı-Supsa neftin eləcə də qazın kəmərlərini açılışını edən, "Cənub" qazın dəhlizi layihəsinin önəmli arqumenti olan TANAP, TAP kimi bir çox qlobal əhəmiyyətli layihələrin mövcud olmasına heyata keçirən respublikamız axır dövrdə beynəlxalq enerji siyasətində önəmlis üzvlərindən biri kimi iştirakını böyütmüş, geosiyasi qüdrətini yüksəltməklə benəlxalq enerji bazarında önəmli əməkdaş kimi diqqəti özünə çəkməyi başlamışdır.

2006-cı ilin sonlarında “Şahdəniz” yatağının birinci mərhələsinin istismara verilməsi ilə neft ixracatçısı olan Azərbaycan dünyanın potensial qaz ixrac edən də ölkəsinə çevrildi.

Hal hazırda Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti xarici tərəfdaşları ilə birlikdə yaxın və orta perspektivdə neftlə yanaşı, qaz hasilatının sabit saxlanılması və artırılması məqsədilə digər yataq və sahələrdə də məqsədyönlü işlər aparır. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, mövcud layihələr üzrə həyata keçirilən tədbirlər, eləcə də perspektiv strukturların potensialı nəticəsində ölkəmiz özünün zəngin karbohidrogen ehtiyatları ilə hələ uzun illər enerji sahəsində etibarlı tərəfdaş kimi əhəmiyyətini qoruyub saxlayacaqdır. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, 2015-ci ildə ölkə üzrə qaz hasilatının laylara vurulan qaz istisna olunmaqla 20 milyard kubmetrə, 2025-ciilədək isə 40 milyard kubmetrə çatdırmaq üçün böyük imkanlar vardır.

“Şahdəniz ” yatağının istifadədə olan I, 2017- ci ildə istismarı proqnozlaşdırılan II mərhələlərinin tam istismara verilməsi, daha böyük qaz potensialına malik “Ümid” və “Abşeron” yataqlarının kəşfi ölkəmizin enerji təhlükəsizliyinin təminatındakı rolunu daha da artırır. Gürcüstanda, Türkiyədə, Ukraynada, Rumıniyada, Macarıstanda sərmayə proqramlarına uyğun fəaliyyətini fəaliyyətini genişləndirən ARDNŞ- in Türkiyənin ən iri neft- kimya nəhənglərindən sayılan “Petkim”ə rəhbərliyi, “Star” neft emalı zavodunun inşası, Transanadolu- TANAP qaz kəmərinin çəkilişi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmaqla dünya bazrına çıxışının ən səmərəli və yaxın istiqamətlərini müəyyənləşdirir.

3.3 Dünya Bankının Azərbaycanda həyata keçirdiyi investisiya strategiyası

Dünya Bankının 3 əsas maliyyə mənbəyi vardır. Bunlar aşağıdakılardır.

-üzv dövlətlərin kapitalda olan iştirakları.

-valyuta bazarlarından alınan borçlar.

-mövcud fondların istifadəsindən əldə olunan gəlir.

Bankın kapitalı sözləşməyə görə başlağınıcda 10 mlrd.ABŞ dollar olaraq təsbit edilmişdir. Bu məbləğ hər biri 100.000 doll. olan 100.000 bölünmüşdü. Bankın sözləşməsinə görə hər üzv ölkə kapitalda iştirak payının ödənmiş qismini təşkil edən 20%-nin 2% -ni qızıl və ya ABŞ dolları ilə, 18 % ni isə üzv ölkənin pul vahidi ilə ödəmişlər. Geri qalan 80% -ni üzv ölkələrin ödənməmiş kapitalı təşkil edir. Ödənməmiş kapital "təminat kapitalı"adlanır.

Bu məbləğ bankın ehtiyat fondunu təşkil təmin etmək məqsədilə digər üzv dövlətlərin bir təminat rolunu oynayır. Bank ödənməmiş kapitalın qismən və ya tamamilə ödənməsini tələb etdiyi halda üzv ölkələr ödənməni qızıl, ABŞ doll. və ya əsas ölkələrin pul vahidi ilə həyata keçirə bilər.

Bankın kapitalı fəaliyyətlənin genişlənməsi ilə əlaqədar olaraq dövrü olaraq artırılmışdır. Dünya Bankının kapitalının ən böyük hissəsinə sahib olan ölkələr, ilə ABŞ, Yaponiya, B.Britaniya, Almaniya, Fransa, Çin, Hindistan, Kanada -dir.

Dünya Bankı qarşısına qoyduğu məqsədlərini yerinə yetirmək üçün əsas mailyyə mənbələrindən olan valyuta bazarlarından əldə etdiyi borcalmalardır. Bank başlanığıcda, xüsusən ABŞ valyuta bazarı, Yaponiya və Qərbi Avropa valyuta bazarlarından borc vəsaiti əldə etmişdir. 30 iyun 1990–cı ildə Bankın ödənməmiş borcu 46.8 mlrd doll. olmuşdur. Bu vəsaitin təhvil verilməli olduğu ölkələrin nisbəti belədir. ABŞ 34 %, Yaponiya 20%, Almaniya 17% , İsveçrə 16 %-i investorlarına məxsusdur.

Bankın digər bir maliyyə mənbəyi verdiyi kreditlərdən tutulan faiz və xərclərinin qarşılığı gəliridir. Bankın əldə etdiyi gəlirin bölünməyən hissəsi ehtiyat fondda və ya filial qurumunun sərəncamına verilməkdədir. Dünya Bankı

hal-hazırda dünyanın ən böyük kredit verən bank qurumlarından biridir. Dünya Bankının özünəməxsus kredit mexanizmi vardır. Bunu aşağıda izah edək.

Bankdan ancaq üzv dövlətlər kredit əldə edə bilər. Kreditlər orta və uzunmüddətli olub, tələb edən ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı üzrə proqramlarının təlabatı üzrə verilir. Planlı maliyyələşdirilən investisiya praqramlarının iqtisadi baximdan, texniki cəhətdən, idarə, maliyyə və menecment istiqamətləri Dünya Bankinda müxtəlif şəkildə axtarılır. Bununla bele, krediti tələb edən dövlətin gələcəkdə maliyyə tələblərinin yerinə yetirə biləcəyi araşdırılır. Tədqiqatlar və elmi araşdırmalar birinvi olaraq mərkəzdə edilir. Lakin kreditin verilməsi baxımında bəzi problemler yarandığında Dünyanın Bankı özlərinin işçilərindən və ya tədqiqatçılardan təşkil edilən qrupu krediti tələb edən dövlətə göndərərək yerində məlumat alır. Qaydalar bes ederse, kredit üzrə anlaşma düzəldilərək imzalanır. Dünyanın Bankı kredit verdikdən sonra davam eden layihəni daima diqqətdə saxlayır və planın hər mərhələsindən sonra bir hesabat aparılır. Dünyanın Bankı kredit açarkən aşğıdakı məsələləri əhatə edir.

- kredit tələb edən ölkənin krediti geri qaytarmaq imkanı
- bank tərəfindən veriləcək kreditin layihəsinin banka təqdim olunması və bank tərəfindən aparılan araşdırmadan sonunuda layihəyə kreditin açılması .
- bankdan üzv ölkələrin dövlətləri, hüquqi şəxsləri, yerli idarələri kredit tələb edə bilər.
- Bank üzv dövlətərin mərkəz və ya digər bankları ilə sosial investisiyaların verilməsini həyata keçirir.
- bank kredit alan ölkənin krediti ödəmək qabiliyyətini öyrənmək üçün kredit tələb edən ölkənin mövcud borclarını və digər xarici maliyyə mənbələrini nəzərə alır.

Dünya Bankı əsasən kredit tələb edən ölkənin inkişaf və yenidənqurma proqram və layihələrinə kredit açır. Bank kredit açarkən ancaq kredit tələb edən ölkənin iqtisadi və maliyyə vəziyyətini nəzərə alır və siyasi görüş və düşüncələrdən uzaq olur. Kredit açılması zamanı Dünya Bankı və kredit tələb

edən ölkənin və qurumun kreditin şərtləri razılaşdırıldıqdan sonra səsvermə üçün İcraedici Direktorlar Şurasına verilir və səsvermədən sonra məsul nümayəndənin iştirakı ilə kredit müqaviləsi imzalanır.

Dünya Bankı qurulmasına dair anlaşmada kreditin şərtlərinin təsbit edilməsini İcraedici Direktorlar Şurasına həvalə etmişdir.
Anlaşmada bankın fəaliyyətə başladığı ilk 10 ildə bankın açacağı kreditin faiz dərəcəsinin ən az 1 % və an çox 1.5% olacağı qeyd olunmuşdur. Bu müddətdən sonra faiz dərəcəsinin azaldılma və ya artırılması dəyişdirilə bilər. 1984–ci ildə bankın faiz dərəcəsi 1.5%-dən 0.25%-ə qədər endirilmişdir. 1985-ci ildə yanvar ayında bankın fəaliyyətində meydana gələn önəmli problemlərlə əlaqədar faiz dərəcəsi artırılmışdır. Faiz dərəcəsi Prezidentin təklifi və İcraedici Direktorlar Şurasının səsverməsi ilə təsbit olunur. Bankın standart faiz dərəcəsi illərə görə dəyişmişdir. Belə ki, 1950-ci ildə 1.5%, 1970-ci ildə 7.25%, 1992-ci ildə 11.6%, 1998-ci ldə 12.7% olmuşdur. Bank faiz nisbətini təsbit edərkən ayrıca kredit alan ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsini nəzərə alır. Bank normal olaraq orta və uzunmüddətli kreditlər verir. Əvvəllər kreditin müddəti 6-35 il arsında dəyişirdi. Son illərdə bu müddət 15-20 il olaraq təsbit edilmişdir. Kredit alan ölkə kreditin ilk 2-5 və ya 3-5ili müddətində ölkə heç bir faiz ödəmir. Lakin bu müddətdə bank kredit ayırdığı proqaram və layihənin yerinə yetirilməsinə yaxından nəzarət edir və meydana çıxan bəzi problemlərin həlli istiqamətində köməklik göstərir.

Dünyaın Bankının layihə kreditləri xaricində müəyyən texniki köməklər də iştirak edir. İEOÖ-in investisiya layihələrinin seçimi və hazırlanmasında, iqtisadi vəziyyətin təhlili, inkişafın proqramları fənnlərində texniki vasitəçilik edir. Bundan əlavə olaraq, bankın üzv dövlətlərin yuxarı vəzifəli məmur və texniki işçilərinə təhsil proqramları ilə də yardım edir.

Beləliklə, Dünya Bankının verdiyi kreditlərin əsas məqsədi üzv dövlətlərdə yoxsulluğun azaldılması, iqtisadi və sosial inikşafını yüksəldilməsi üçün fəaliyyəti həyata keçirir.

Üzv ölkərinin sayı 185-ə çatmış Dünya Bankı geniş bir coğrafi məkanda fəaliyyət göstərir. Dünya Bankı üzv ölkələrə qısamüddətli kredit qoyuluşları həyata keçirən BVF ilə müqayisədə uzunmüddətli kredit atırımları edir, zəif inkişaf etmiş ölkələrə kömək edir, müharibədən və təbii əlakətlərdən zərər çəkən ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafını ön plana çəkir. Dünya Bankının yarandığı ilk dövrdə əsas və ilk məqsədi II Dünya müharibəsinin xüsusilə Avropa ölkələrində nəticələrinin aradan qaldırılması olmuşdur. Bu məqsədin nisbətən keçici olduğunu deyə bilərik. İkinci məqsədi isə istehsalın artırılması, xüsusilə İEOÖ-də iqtisadi inkişafa kömək etməkdir.

Dünya Bankının məqsədləri daha geniş şəkildə Dünya Bankının anlaşmasının 1-ci maddəsində qeyd olunmuşdur.

1) Üzv ölkələrin iqtisadi inkişafına yardım etmək.

2) Üzv ölkələrin müharibə nəticəsində dağılmış şəhərlərin yenidən bərpasına yardım etmək.

3) Üzv olan dövlətlərə xariciyə aid şəxsi yerlərdən gətiriləcək sərmayədəki investisiyaları aydınlaşdırmaq və investisiyaların azlığı şəraitində bunları başa çatdırmaq.

4) Üzv dövlətlər xeyir gətirən investisiyaları müəyyən etmək uzun müddətdə düyna yerdəyişmələrin tarazlığını təşkil etmək.

5) Üzv dövlətlərər borcu göndərmək sısteminii uyğun şəklə salmaq.

6) Mili firmaların maliiyə mənbələrinə olan tələbi ödəmək üçün köməkçi olmaq.

7) Üzv dövlətlərdə yoxsulluğun azaldılması və aradan qaldırılması təmin etmək üçün yardım etmək.

"Beynəlxalq bir kooperativ" qurumu şəklində yaradılan Dünya Bankının bütün fəaliyyət və qərarlarında yuxarıda qeyd olunan məqsədlər əsas amil kimi olaraq nəzərə alınır.

Dünya bankı öz fəaliyyətini həyata keçirdiyi zaman müəyyən etdiyi strategiyalarına əsaslanır və bu strategiyadan irəli gələn hər bir məqsəd bankın

fəaliyyətinin priaritetini təşkil edir. İndi isə Dünya Bankının aşağıdakı əsas strategiyalarına baxaq.

”Yeni minilliyin inkişaf məqsədləri” strategiyası

Bu strategiyanın əsası 2000-ci ilin sentyabrında Nyu-yorkda 189 ölkənin iştirakı ilə BMT-nin Minillik Assambleyasında qoyulmuşdur. Bu bəyannamə BMT-nin digər orqanları kimi Dünya Bankının əsas və başlıca tapşırığını müəyyən edir. BMT-nin Minillik Bəyannaməsi keçmiş onilliklərdə BMT-nin beynəlxalq konfranslarının nəticəsi kimi əsaslandırılır. Bu bəyannamədə göstərilən hər bir məqsədə 2015-ci ilə qədər nail olunmalıdır və əldə olunmuş nəticələr 1990-cı ilin inkişaf səviyyəsi ilə müqayisə olunmalıdır. Burada qeyd olunmuş tapşırıqlar həm İEOÖ-ə həm də İEÖ-ə aid olunur. Strategiyada göstərilən ilk 7 bənd bütün səviyyələrdə yoxsulluğun azaldılmasını, son bənd isə qlobal əməkdaşlığın inkişaf naminə genişlənməsini nəzərdə tutur. Təbii ki, strategiyada göstərilən hər məqsədlərə uğurlu nail olma Dünya Bankının BMT-nin bir orqanı kimi həm İEOÖ-lə, həm İEO-lə, həm də digər beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əməkdaşlığı sayəsində nail olmaq olar. ”Minillik Bəyannamə” strategiyasında aşağıdakı məsələlər qeyd olunmuşdur.

1.Yoxsulluğun və aclığın aradan qaldırılması.

-adambaşına düşən gündəlik gəliri 1 ABŞ doll.-dan aşağı olan ölkələrin borcunun ikiqat silinmaəsi.

-aclıqdan əziyyət çəkən ölkələrin borcunun ikiqat silinməsi.

2. İbtidai təhsilin təmin edilməsi.

-oğlan və qızların tam olaraq ibtidai təhsilə malik olmalıdırlar.

3. Qadın və kişilərin hüquqlarının bərabərləşdirilməsi və qadınların hüquqlarının qorunması.

-təhsilin bütün pillələrində cinsi qeyri-bərabərliyin ləğv edilməsi.

4. Uşaq ölümünün azaldılması

- 5 yaşa qədər olan uşaqlar arasında ölüm hallarının 2/3 qədər azaldılması.

5. Analığın mühafizəsinin yaxşılaşdırılması.

-anaların ölüm hallarının 3/4 qədər azaldılması.

6. QİÇS, malyeriya və digər xəstəliklərlə mübarizə.

-QİŞS-in yayılmasının qarşısını alınması üçün səylərin birləşdirilməsi.

-Malyariya və digər ciddi xəstəliklərin azaldılması.

7. Ekoloji tarazlığın təmin edilməsi.

- təbii resurslardan istifadə olunmasını məqsədəuyğun formada həyata keçirilməsi.

-daimi içməli su ehtiyatı olmayan ölkələrin borcunun ikiqat silinməsi.

8. İnkişaf naminə qlobal əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

- qlobal inkişaf üçün rəsmi köməkliyin təmin edilməsi.

- dünya bazarının genişləndirilməsi.

Kompleks İnkişaf Strategiyası

Kompleks İnkişaf Strategiyası özündə inkişafa belə yanaşma göstərir ki, inkişaf və yoxsulluğun azaldılması sahəsində ölkələr özləri siyasi prinsiplərini müəyyən edir və özləri inkişafda aparıcı rol oynayır. Kompleks İnkişaf Strategiyası özündə inkişafın bütün aspektlərinin qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirir.

Kompleks İnkişaf Strategiyası aşağıdakıları özündə əks etdirir.

-İnkişafın müəyyən edilməsində və reallaşdırılmasında ölkələrin özlərinin aparıcı malik olmasını təmin etmək.

- inkişaf naminə hökumətlərarası, təşkilatlararası, donorlararası, ictimai birliklərarsı və digər sahələrarsı əməkdaşlığın genişləndirilməsi və Dünya Bankının yaxından iştirakını həyata keçirmək.

Ölkəyə Yardım Strategiyası

Ölkəyə Yardım Strategiyası Dünya Bankına üzv olan hər bir ölkə üçün işlənir və həyata keçirilir. Bu strategiya IDA və IBRD-nın borclu dövlətlərinə kömək göstərilməsi məsələlərində baxılmasında əsas əlaqələndirici həlqə rolunu oynayır. Ölkəyə Yardım Strategiyasının digər bir məqsədi Dünya Bankının kredit ayırdığı ölkələrdə maliyyə sisteminin strukturunun düzgün formalaşması üçün müəyyən köməkliklərin edilməsidir. Adətən ÖYS Dünya Bankı tərəfindən 3 illik dövr üçün müəyyən edilir. Daha böyük ölkələr üçün isə bu strategiya 1 illik olaraq nəzərdə tutulur. Təyin edilmiş müddət başa çatdıqdan sonra

Direktorlar və İcraedici Şura strategiyanın həyata keçirildiyi ölkədəki nəticələrinə baxır, qiymətləndirmə aparır və müvafiq göstərişlər müəyyən edir. Hal-hazırda yuxarıda qeyd olunan strategiyalar banka üzv ölkələrdə xüsusilə İEOÖ-də həyata keçirilr və müəyyən çatışmamazlıqlara baxmayaraq uğurlu nəticələr alınmışdır. Il ərzində Dünya Bankı 200 dən çox lahiyəni təsdiq edir. Bank tərəfindən maliyyələşdiriləcək layihənin seçilməsi və onun Dünya Bankına təqdim olunması ilə kredit almaq istəyən ölkə özu məşğul olur.Xüsusi hallarda layihənin seçilməsi ilə həmin ölkədə ümumi iqtisadiyyatın təhlilini həyata keçirən dünya Bankı mütəxəssisləri məşğul ola bilərlər. Dünya Bankının layihə sikli aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1) Layihənin müəyyənləşdirilməsi: Bu mərhələdə kredit alan ölkə və Bank ölkənin inkişaf strategiyasını təhlil edir. Əldə olunmuş nəticələr əsasında layihənin məqsədəuyğunluğu müəyyən olunur, həmçinin bir sıra suallara cavab axtarılır: Layihənin reallaşdırılmasından əldə olunan mənfəəti kim götürəcək? Əldə olunan mənfəət çəkilən xərcləri örtürmü? v .s
2) Hazırliq: Layihənin hazirlanmasına adətən 2-3 il vaxt sərf olunur və bu iş üçün kredit alan ölkə cavabdehlik daşıyır. Çox vaxt Bank ölkəyə bu işdə texniki və maliyyə yardımı göstərir.
3) Qiymətləndirmə: Layihənin qiymətləndirilməsi adətən Bank əməkdaşları tərəfindən həyata keçirilir. Qiymətləndirmə qrupu layihə haqqında sənəd hazirlayaraq Bank rəhbərliyinə təqdim edir.
4) Təsdiq olunma: Layihənin təsdiq olunması Bankin İcraçı direktorlar şurasının səlahiyyətinə daxildir.
5) Realizasiya və nəzarət: Layihə öz təsdiqini tapdıqdan sonra qüvvəyə minir.Layihənin həyata keçirilməsində kredit alan ölkə cavabdehlik daşıyır, nəzarət isə Bank tərəfindən həyata keçirilir. Kommersiya banklarından fərqli olaraq Dünya Bankə krediti təsdiq edib ölkəyə vermir, o yalnız layihədə göstərilən tədbirlər həyata keçirildikdən sonra kredit ayırır. Məsələn, yük maşınları alındıqdan sonra vəsait ayrılır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ağır iqtisadi şəraitdə Dünya Bankına üzv olması zəruri idi. Azərbaycan 1992-ci ildə Dünya Bankına üzv qəbul olundu. Daha sonra 1995 mart-IDA, 1992-MIGA, IFC-1995 üzv qəbul olunmuşdu. Dünya Bankına qəbul olunanda ölkəmizdə yoxsulluğun səviyyəsi 60 faizdən artıq idi. Ona görə də, Dünya Bankı ilə birlikdə Azərbaycan hökuməti yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə dövlət proqramı hazırlamışdı. Bu proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində yoxsulluğun səviyyəsi 2003-cü ildə 49 faizdən bu gün 5,0 faizə qədər aşağı düşmüşdür. Bu istiqamətdə Dünya Bankı ilə əməkdaşlıq davam edir, genişlənir və Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və davamlı inkişaf üzrə Dövlət Proqramı Dünya Bankının dəstəyi ilə həyata keçirilir.

Azərbaycanın tranzit kolidorlarını daha da yaxşı etmək məqsədi ilə vacıb olan bank yatırımları qoyulacaqdır. Dövlət əsas tranzit magistrallı yolları həmçinin digər yolları gələn on il ərzində düzəltmək və gücləndirmək üçün bir yarım mlrd. ABŞ dolları sərf etməyi nəzərdə tutur ki, bu məbləğin iki yüzlə üç yüz arası mln. ABŞ dolları AYİB, Asiyanın İnkişaf Baknı (AİB), İslam İnkişaf Bankı həmçinin başqa birlklər tərəfindən təmin oluna bilər. Artmağa davam edən tranzitləşmiş yolların yaxşılaşdırılması vəzifəsiylə Bank siyasəti əlaqələrini axtarmaq və yatırımlar qoymaq üçün böyük miqyaslı yanaşmadan istifadə edəcəkdir. İndiki vaxtda icra olunan birinci və eyni zamanda ikinci Layihələri daxilində şərqlə qərbin və şimalla cənubun transit yolları boyunca hərəkət edən yük və ya şəxsləri daşımaları üçün çıxış şəraiti daha da püxtələşdirilir,həm də qiymətlər ucuzlaşdırılır, habelə mütəmad işlərlə əlaqədard kənardakı vəsaitlərin cəlb olunması da üstünə gəlməklə YNXD-nın yollara yatırımların həm də qayğının idarə olunmasıyla əlaqədar gücünü daha da yaxşılaşdırır. Tranzit

Koridor həmçının nəqliyyat idarçiliyi layihəsinin ardına uyğun bir şəkildə sonradan digər kənd yaxud çətin istiqamətlərin yaxşilaşdirilması üçün düzəlmər olacaqdır. Bununla yanaşi böyük ərazilərdə də nəqliyatın daha unikal olması məqsədiylə yardım kimi işarə və yol yardımı üçün lazım olan avadanlıqlar çəkiləcəkdir. Bu sahənin dəyrləndirilməsi təxmini hesabla beş yüz mln-a yaxın olacaq və bu mərhələli şəkildə olacaqdır. Nəqliyat sahəsinin geniş analizi bankın bura yatırımlarını dəstəkləyəcəkdir.

Bu sahədə həm də dəmir yollarının da təhlükəsizliyi təmin olunacaqdır. Yolların daha da yaxşılaşacağı həmçinin vəsait hesabına bu yolların müasirləşdirilməsi nəzərdə tutula bilər. Beləliklə bu yolun düzəldilməsi dəstəklənəcək və bununla yanaşı səmərənin dahada artması eyni zamanda təhlükəsizlik də xeyli asanlaşdırılacaqdır.

Bununla yanaşı Dünya Bankı ölkəmizin əsas avtomobil yollarının modernləşdirilməsi və yenidən tikintisi üçün üç yüz milyon ABŞ dolları həcmində kredit ayırıb. Verilən kredit on illik güzəşt dövrü ilə qırx il müddətinə ayrılıb. Bu əhəmiyyətli kredit Şərq-Qərb və Şimal-Cənub istiqamətləri üzrə avtomobil yollarının tikintisində istifadə olunacaq.

Dünya Bankı yol təsərrüfatı ilə bağlı layihələrin maliyyələşdirilməsini investisiya siyasətinin əsas hədəflərindən biri hesab edir. Ümumiyyətlə, 2014-2018-ci illərdə Dünya Bankının maliyyələşdirmək istədiyi layihələrin böyük bir hissəsi şəhər nəqliyyatında hərəkətin təhlükəsizliyinin təmin olunması, yol təsərrüfatının modernləşməsi və infrastrukturun yenidən qurulması ilə bağlı olacaq.

Dünya Bankı və Azərbaycan Respublikasının hökuməti arasında Üçüncü Magistral Yol Layihəsinin maliyyələşdirilməsi məqsədilə yetmiş mln ABŞ dolları ekvivalentində BİA krediti və 171,6 mln ABŞ dolları məbləğində BYİB krediti üzrə sazişləri imzalanıb. Layihə Bakı-Şamaxı yolunun iki zolaqdan dörd zolağadək genişləndirilməsi yolu ilə onun təhlükəsizliyini və səmərəliliyini artıracaq və magistral yol şəbəkəsinin idarə edilməsini gücləndirəcək. Layihə əhəmiyyətli turizm və istehsal potensialına malik olan dağlıq şimal regionlarında

nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyətinin artmasına xidmət edəcək. Yolun bu hissəsi həmçinin Gürcüstan sərhədinə ən yaxın marşrutdur və Azərbaycanın qərbində yerləşən iri kənd təsərrüfatı istehsalçılarını Bakı ilə bağlayır. Bakı–Şamaxı yolunun genişləndirilməsindən başqa bu layihə magistral yol şəbəkəsinin inkişafı və idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsində hökumətə kömək edəcək. Bura magistral yollarda müasir maliyyələşdirmə və istismar praktikasının tətbiqi də daxildir.

Avropa ilə Asiyanın, Şimal ilə Cənubun kəsişməsində yerləşən Azərbaycan regionda malların və enerjinin hərəkəti üçün tranzit mərkəzi kimi çıxış etmək üçün unikal imkana malikdir. Bu fürsətdən yararlanmaq üçün ölkə özünün nəqliyyat şəbəkəsini təkmilləşdirməlidir. Yolların və infrastrukturun təkmilləşdirilməsi həmçinin yoxsulluğun azaldılmasının, qeyri-neft iqtisadiyyatının stimullaşdırılmasının, bazarlara çıxışın yaxşılaşdırılmasının və regional inkişaf, ticarət və tranzitin həvəsləndirilməsinin vacib üsulu hesab olunur. Bununla da dünya bankı ölkəmizin yollarına qoyulan yatırımın üçüncü addımına keçəcəkdir. Həmin addımda iki baxış çərçivəsindən yararlanılacaq. Birincisi ölkəmizin magistral nəqliyat şəbəkəsi və tranzit dəhlizlərinə, digərilə regional inkişaf strategiyasının çərçivəsində yerli yollara fokuslanacaq.

Sonuncu Magistral Nəqliyyat Layihəsi 3 komponentdən ibarətdir:

Yolun təkmilləşdirilməsi istiqaməti: Bakıdan Şamaxıya doğru olan yolun yüz metr uzunluğundakı ərazinin zolağlarının artırılması və əlaqəli yol təhlükəsizliyi tədbirlərini nəzərdə tutur.

İnstitusional inkişaf komponenti: (a) Azərbaycanın magistral yol şəbəkəsinin idarə edilməsi və maliyyələşdirilməsi üçün müasir üsulları müəyyənləşdirmək məqsədilə araşdırmanın aparılması;(b) Azərbaycanın yol qurumunun magistral yolların istismarı və idarə edilməsi sahəsində instusional inkişafından asılıdır.

Layihənin idarə edilməsi komponenti: layihə icra qrupu dəstəkləmək üçün məsləhət xidmətlərini, avadanlığı və texniki yardımı maliyyələşdirəcək.

Bu sahənin nəzarəti eyni zamanda unikallığı xeyli artmışdır. Dövlətimiz bununla yanaşı neft sahəsindən başqa digərlərini stimullaşdırmaq üçün transit yolda olan rayon və kəndlərin social rifahını ha belə iş yerlərini təşkil etmək üçün ambisioz siyasəti aparmağa başladı. Yollardakı keyfiyyətin mükəmməl olması üçün ölkəmiz büdcədən bir xeyli vəsait sərf edib və tərəfdaşlarda buna dəstəyini göstərirlər. BNN-i, YNSD eləcə də bu nəqliyyata yardım göstərən digər sahələrədə əlini uzadıb. Bu işə ayrılan vəsait hər ildən bir on faiz də artıb və rəqabət daha da artmışdır. Bu iş üzrə şərqdən qərbə gedən yolun bərpası davam etdirilir. Bu layihə aşağıdakı baxışları təşkil edir: Dörd zolaqlı yolların yaradılması; ölkəmiz üçün vacib əhəmiyyət kəsb edən digər yolların yaxşılaşdırılması; alternative yollarında düzəldilməsi.

Şimaldan cənuba olan dəhliz öz təsdiqini maliyyə ilində tapmışdır. Yolların düzəldilməsində müsbət nəticələr olmasına baxmayaraq səksən bir faizi pis vəziyyətdədir. Bununla yanaşı dəniz, hava, su nəqliyyatlarındada xeyli işlər görülməlidir. 2006-cı il ilə 2002-ci ili müqayisə edəndə bildirilir ki nəqliyyat məsələsinin həllinə mane olan müəssisələrin sayı artmışdır. Beləliklə ölkəmiz özəl şirkətlərlə danışığlara başlamış və Gürcstanla dab u məsələnin həlli üçün geniş söhbətlər aparmışdır. Dahada yaxşı tərəfdaşlıq üçün siyasi məsələlər çətinlik yaradır.

İndiki vaxtda bəzi tərəf müqabilimiz yollara yatırımlarını qoymağa davam edirlər. Bank bu mənada daha çox işlər gördüyündən AİB-lə nəqliyyatın yaxşılaşdırılması barəsində razılığa gəlmiş və bu bank işləri geniş bir həcimdə üzərinə götürmüşdür. AYİB və AİB-in göstərilən yardımları Bankın ölkəmizin transit yolu layihəsiylə başlayan texniki yardımın göstərilməsi ilə çıxış edərək səciyyəvi xarakter daşıyır və hələ də davam etdirməkdədir. Ssahəsinə yardımın isə bankımızın və AYİB_in digər şəhərlərinin su sistemlərinin düzəldilməsi ilə xarakterizə olunur. AİB Şəhərlər Alyansının Proqramı daxilində fəaliyyətlər göstərir və özünün Şəhər iqtsadi artım siyasətində üç əsasa yerlərdə şəhərlərin artan templə inkişafı və planlaşdırılmasının da vacıbliyi onlara bunu etməyi imkan yaradır . Enerji sahəsinə gəldikdə, Bank SOCAR-ın restrukturizasiyası və

kəşfiyyat, hasilat və boru kəmərinin yatırımlarıyla əlaqədar AYİB-lə qarşılıqlı işlər təşkil etmişdir. Bank bu sahədə elçilik vəzifəsində çıxış edən mühüm müəssisədir.

Yolların yaxşılaşdırılması neftə aid olmayan digər sahələrə də müsbət keyfiyyətlər verəck. Çünki aşağadakılar buna öz təsirini göstərəcəkdir:

- ölkələrarası əlaqələri gücləndirəcək;
- yerli istehsalçılara daha çox ixrac bazarından yararlanmağı təmin etmək;
- Azərbaycanın regional Şərq-Qərb və Şimal-Cənub tranzit dəhlizi kimi rolunu
  qurmaq.

Magistral yollar üçün əsas məqsəd təxminən 200 kilometr magistral yolu yaxşılaşdırmaq və beləlilkə, Bankın layihələrinin həyata keçirildiyi hissələrdə yoldan yararlanan insanların büdcəsinə iyirmi faiz xeyir verəcəkdir. Dəmir yollarına qoyulan vəzifə isə yeni şoselərin qurulmasından və iki yüz km yolun çəkilib saat fərqinin xeyli azaldılmasından ibarətdir. Hökumət bankımızın köməkliyi ilə yollardaki tranzit daşmalarındakı fərqin 11 mln ton artıracaq və şoselərin dözümlülüyünə nəzarət edəcəkdir. Bankın yerinə yetirdiyi misyalar bunlardır: Bütün sözü gedən yollarda nəzarətin yerinə yetirilməsi ; Nəqliyyat Sektoruna Baxış;yolun keyfiyyətinin əldə olunmasıyla əlaqədar İDF-nin qranti ;

Ikinci və eyni zamanda üçüncü addımların yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar 4 layihəsi və regional həyati əhəmiyyətli yollarla bağlı layihə nəzərdən kecirilə bilər. BMK nəqliyyat infrastrukturunda özəl sahəsinin inkişafını dəstəkləmək məqsədilə xüsusi logistic şirkətlərə mühüm investisiyaları və ya investisiya dəstəyini nəzərdən keçirir. Burada vacib olan tərəfdaş ölkəmizə bu sahədə mühüm yatırımlar qoymuş AYİB olacaqdır.

Kəndin yaşayış yerlərində infrastrukturdan yararlanmanın təkmilləşdirilməsi əsas sayılan məsələləri axtaıb tapmaq və eyni zamanda onun leyhinə olmaqla orada yaşayan insalların vəziyyətinin yaxşılaşdırmas ölkəmizin davamlı siyasət apardığını bir daha sübuta yetirmişdir. Təkmilləşdirmə işi tələb edən çox sahə olsa da, ən əsas məsələ kənd yollarıdır və belə gözlənilir ki, kənd

yerlərində yaxşılaşdırılmış yollardan yararlanan insanların sayı əhəmiyyətli dərəcədə artacaq (2009-cu ildə ilkin məlumat = 390,000, hədəf = bazadan iki dəfə cox). Kiçik miqyaslı suvarma işlərinin bərpasının istehsalı artırması və məktəblərin bərpasının təsirə məruz qalmış icmalarda təhsilalanların sayını 25 faiz artırması gözlənilir. Kənd yerlərində infrastruktur layihələri həm də yeni iş yerlərinin acılması baxımından vacibdir. Buna nail olmaq ucun əsas vasitə movcud Azərbaycanın Kənd Yerlərində İnvestisiya Layihəsi (AKYİP) və bunun üçün növbəti əlavə maliyyələşdirmə olacaq. Layihənin investisiyaların hər 1,000 dolları ucun 60 kənd sakininə faydalar verməsi gözlənilir ki, bu da kənd yerlərində oxşar infrastruktur layihələri ilə müqayisədə olduqca rentabellidir.

Son illər ölkəmizin iqtisadiyyatı milli inkişaf strategiyası əsasında hərtərəfli və sürətli inkişaf edir. Bu strategiyada müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri – iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sektorunun prioritet inkişafı, güclü sosial siyasət - bunlar hamısı ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrdə böyük nailiyyətlərə imza atır, iqtisadi inkişafa görə Azərbaycan MDB ölkələr arasında birinci, regionda isə lider dövlətə çevrilmişdir. Bütövlükdə milli inkişaf strategiyası Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bu gün daha da təkmilləşərək "Azərbaycan Respublikasını milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi" üzrə uğurla davam etdirilir və bu sahədə aparılan ardıcıl islahatlar ölkəni inkişaf etmiş ölkələr sırasına gətirəcək.

NƏTİCƏ

Beləliklə, "Neft strategiyası və xarici investisiyaların milli inkişaf strategiyasında rolu" mövzusunda magistr səviyyəli dissertasiyasında aparılan analizlər və təhlillər əsasında aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

1. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının yeni mərhələdə inkişafı ölkəmizə xarici investisiyaların yatırılmasına, milli inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsində aparıcı rol oynayır. Neft kontraktları bağlanandan bu günə gədər istehsal infrastrukturuna qoyulan investisiya, tanınmış beynəlxalq neft şirkətləri ilə faydalı əməkdaşlıq, yeni neft-qaz ixrac marşrutlarının yaradılması və bunun əsasında yeni bazarlara çıxış əldə olunması nəticəsində Azərbaycan öz milli strateji inkişafında yeni mərhələyə qədəm qoymuş və artıq xaricdə investisiya layihələrinin reallaşdırılmasını uğurla idarə edir.

Azərbaycanın artan enerji potensialının gücləndirilməsi istiqamətində şaxələndirmə və çoxvariantlılıq prinsiplərə əsaslanaraq ölkəmiz yeni transmilli layihələri həyata keçirir, ölkəyə yeni əlavə xarici investisiya axımına şərait yaradır. Qeyd etmək kifayətdir ki, yalnız 2016-cı il ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 8 mlrd. dollardan artıq xarici investisiyalar cəlb olunmuşdır.

2. Azərbaycan Respublikası tərəfindən bağlanılmış neft sazişlərin reallaşdırılması nəticəsində ölkəmizdə ilkin neftin il üzrə ixrac gücü son beş il ərzində orta hesabla əlli mln tondan ibarətdir və beləliklə, ölkəmiz Böyük Britaniya Norveç ölkələri qədər neft hasilat etməyə başlamışdır.

2016-cı ildə ölkədə 41,0 milyon ton neft, və 20,8 mlrd kubmetr qaz çıxarılmışdır.

3. Ölkəmizin dəniz sərhədlərində yerləşən və çıxarılacaq qazın digər ölkələr necə və hansı bir nəqliyyat vasitəsilə çatdırılacağı böyük sual altında idi. Həmçinin bu nəqliyyatın hansı dövlətlərin sərhədlərindən keçəcəyi bu işə imzasını atan birliklərin böyük maraq dairəsində idi. Ancaq əvvəlki dövlət başçımız cənab Heydər Əliyevin uğurlu işləri nəticəsində və onun məntiqli davranışı,ticarət bacarığı qeyd olunan

problem də Azərbaycanın milli maraqlarına uyğun öz həllini tapdı. İqtisadi cəhətdən çox gəlirli olmasına baxmayaraq ölkəmizin lideri və əvvəlki dövlət başçımız cənab Heydər Əliyev Bakı-Tiblisi-Ceyhan kəmərinin strategiya baxımından ən gözəl seçim olduğunu bildirmişdir. Ona görə də, dövlət başçımız cənab İlham Əliyev bu əsas sayılan boruya Heydər Əliyevin ismini verdi.

4. Azərbaycanın enerji strategiyası yeni mərhələdə uğurla davam etdirilir. Artıq bu gün transregional qaz layihələri həyata keçirilir.

Şahdənizin ikinci layihəsi ölkəmiz və eyni zamanda Gürcstanın sərhdləri boyunca Cənubi Qafqazın kəmər sistemni daha da şaxələndirməklə yanaşı TransAnadolu (TANAP) və TransAdriatik (TAP) qaz boru kəmərlərinin inşaatı ilə bağlı planların həyata keçirilməsinə qüvvət verəcəkdir, Avropa ölkələrinə yeni qaz koridoru açılacaqdır. Böyük layihə çərçivəsində yaxın bir dövrdə iyirmi altı quyu qazılması, həmçinin körpü yolu ilə birləşdirilən platformaların tikilişi, Səngaçalda da yeni texniki avadanlığın tikintisi planlaşdırılır. Tam əminliklə demək olar ki, rekord bir məsafəyə göndəriləcək qaz Gürcstan, Balkan ölkələri və Apenin yarımadasında bir çox insanların qaz tələbatını ödəyəcək. İlk nəql isə 2019-da nəzərdə tutulur.

Beləliklə, transmilli qaz kəməri sayılan bu proyektlər ən böyük enerji proyektlərindən biri olmaqla yanaşı təxmini olaraq qırx beş mlrd dollara başa gələcək və keçdiyi yerlərdə təqribi otuz min iş yerləri açılacaq.

Həmin proyektlər ölkəmizin milli inkişaf strategiyamızın reallaşdırılmasını, uzunmüddətli və davamlı iqtisadi inkişafını təmin edəcəkdir. Buna heç bir şübhə yoxdur, çünki iki böyük birlik olan BP və SOCAR iyirmi ildir ki birlikdədirlər.

5. Ölkəmizin enerjilə bağlı siyasətinin artan iqtisadiyyatımıza köçürülməsinə və eyni zamanda genişlənməsinə şərait yaradacaqdır. Bu gün Ümumi Daxili Məhsulun istehsalında özəl sektorun payı 85 faiz təşkil edir. Ölkədə işsizliyi beş faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə - altı faizə endirilmişdir. Ölkəmizin xarıcı borcu daxili məhsulumuzun yalnız səkkiz faizini təşkil edir..

Dünyanın aparıcı iqtisadi beynəlxalq forumu - Davos Ümumdünya İqtisadi Forumun hesablamalarına görə Azərbaycan iqtisadiyyatı 2016-cı ildə dünya ölkələrinin qlobal rəqabət qabiliyyətlilik reytinqində üç pillə irəliliyərək 40-cı yerdən 37-ci yerə qalxmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2003.
2. Əsrin müqaviləsi – 10. Azərbaycan böyük inkişaf yollarında.
3. Heydər Əliyevin neft strategiyası. Bakı, 2001.
4. Prezident İlham Əliyev. Elmi red. Ə.Həsənov. Bakı, 2004.
5. "Bakı – Tbilisi – Ceyhan" əsas ixrac kəməri haqqında İstanbul sazişi."Azərbaycan" qəzeti, 20 dekabr 1999.
6. Əhmədov M. Azərbaycan: yeni neft erası və beynəlxalq siyasət. Bakı, 1997.
7. Nəsirov E. Azərbaycan nefti və beynəlxalq müqavilələr. (1991-1999). Bakı, 1999.
8. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı, 2005.
9. S.Səfərov. Yeni Azərbaycan. İqtisadiyyat, siyasət, dinamizm. Bakı, 2003.
10. Ə.Bayramov. Regional iqtisadi inteqrasiya.
11. C.Kərimov, A.Orucov, H.İsrafilov. Dünya iqtisadiyyatı. Dərslik. Bakı, 2007.
12. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkətinin (ARDNŞ) yaradılması haqqında AR Qanunu. 13.09.1992-ci il.
13. ARDNŞ strukturunun təkmilləşdirilməsi haqqında AR Qanunu. 10 yarvar 1994-cü il.
14. "Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda "Azəri-Çıraq" yatağının və "Günəşli" yatağının dərinliklərində yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və neft hasilatının pay bölgüsü" haqqında Saziş. 20 sentyabr 1994-cü il.
15. Xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 1992.
16. Azərbaycan Respublikasının "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Qanunu, Bakı, 13 yanvar 1995, № 952.

17. Azərbaycan Respublikasının Neft Fondunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 29 dekabr 1999-cü il.
18. Dənizdə və Quruda Neft və Qazçıxarma İstehsalat Birlikləri birləşdirən “Azneft İstehsalat Birliyi”nin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 24 yanvar 2003-cü il.
19. Azərbaycan İnvestitsiya Şirkətinin ASC yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2006-cı il.
20. Xarici investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında. 30 mart 2006-cı il
21. Neft və Qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzun müddətli strategiya. 27 sentyabr 2009-cu il.
22. H.Ə.Əliyev.Yeni neft strategiyası. Bakı, 1998-ci il.
23. H.Ə.Əliyev.Azərbaycan nefti dünya siyasətində, IV-V kitab, Bakı, 1997.
24. İ.H.Əliyev. “Əsrin müqaviləsi- 20” və “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə“Cənub” qaz dəhlizi (CQD) təməlinin qoyulması üzrə memorandum – 20 sentyabr 2014.
25. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun 2016-cı il büdcəsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
26. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Fondu Haqqında Əsasnamə, Bakı, 2004
27. «Enerji resurslarından istifadə haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı
28. Böyük İqtisadi Ensiklopediya. I cild. B.: «Şərq-Qərb», 2012. 612 səh (səh. 207-211)
29. Osman Nuri Aras, Elçin Süleyman, Azərbaycan İqtisadiyyatı, Bakı, 2010
30. Мировая экономика и международные экономические отношения. Учебник. Под ред. проф. А.Булатова. М., 2008.
31. Спиридонов И. Мировая экономика. Учебное пособие. М., 2007.

32. Ильхам Алиев. Каспийская нефть Азербайджана. Москва. Известия. 2003.

33. Мехтиев Р. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку, 2004.

34. Ш.Гаджиев. Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития. Киев, 2000.

35. Геополитика во внешнеэкономических связях Азербайджанской Республики. Институт философии и политико-правовых исследований НАН Азербайджана. Баку, 2003.

36. Прикаспийский регион: стратегическое значение пространства и нефти. «Центральная Азия и Кавказ», 2001, №3.

37. Алиев Н. Борьба азербайджанской дипломатии за основной экспортный трубопровод Баку – Тбилиси – Джейхан. «Возрождение», №11-12, 2000.

38. Юсифзаде Х.Б., Состояние и перспективы развития нефтегазодобычи в Азербайджане, журнал «Азербайджанское нефтяное хозяйство», №11-12, 2000, 70-76

39. BP Statistical Review of World Energy, June 2006, June 2013

40. Deloitte, Энергетический сектор в 2011 году. Обзор десяти основных тенденций развития, 2011

41. Deloitte, Новые реалии нефтегазовой отрасли – 2012

42. World Energy Outlook 2012, International Energy Agency

43. Key World Energy Statistics, International Energy Agency, 2013

44. Журнал «Caspian Energy», №3 2013, №2, №3 2014

Р Е З Ю М Е

Магистрская диссертация посвящена исследованию роли нефтяной стратегии и иностранных инвестиций в национальной стратегии развития. В первой главе диссертации исследуется роль иностранных инвестиций в социально-экономическом развитии страны. Вторая глава работы посвяшена изучению формирования и развития на современном элапе нефтяной стратегии Азербайджана. В третьей главе диссертации рассматривается возрастающая роль новой энергетической политики и иностранных инвестиций в реализации национальной стратегии развития страны

SUMMARY

The master's dissertation is devoted research of a role of the oil strategy and foreign investments in the strategy of national development. In the first chapter author researchs the role of the foreign investments in the social-economic development of the country. The second chapter is devoted study formation and development of the oil strategy of Azerbaycan republic. In the third chapter author researchs the increasing role of the new energy policy and foreign investments in implementation of national strategy of state development.